

The Project Gutenberg eBook of Om Tanke- och Yttrandefrihet, by John Stuart Mill

This ebook is for the use of anyone anywhere in the United States and most other parts of the world at no cost and with almost no restrictions whatsoever. You may copy it, give it away or re-use it under the terms of the Project Gutenberg License included with this ebook or online at www.gutenberg.org. If you are not located in the United States, you'll have to check the laws of the country where you are located before using this eBook.

Title: Om Tanke- och Yttrandefrihet

Author: John Stuart Mill

Translator: Hjalmar Öhrvall

Release date: August 8, 2016 [EBook #52758]

Language: Swedish

Credits: Produced by Richard Tonsing, Jens Sadowski, Tor Martin
Kristiansen and the Online Distributed Proofreading Team
at <http://www.pgdp.net>

*** START OF THE PROJECT GUTENBERG EBOOK OM TANKE- OCH YTTRANDEFRIHET ***

STUDENTFÖRENINGEN VERDANDIS SMÅSKRIFTER. 15.

OM

TANKE- OCH YTTRANDEFRIHET

AF

JOHN STUART MILL.

ÖFVERSÄTTNING FRÅN ENGELSKAN

AF

HJALMAR ÖHRVALL,
professor.

Andra genomsedda upplagan.

(Fjärde tusendet.)

STOCKHOLM.
ALBERT BONNIERS FÖRLAG.

Förord.

Föreliggande småskrift omfattar andra kapitlet af Stuart Mills arbete *Om friheten*, hvilket utkom i svensk öfversättning år 1881. Detta andra kapitel, *Om tanke- och yttrandefrihet*, utgör ett helt för sig. Öfversättningen är omarbetad, hvarjämte det hela för bättre öfversikts skull blifvit genom rubriker indelat i underafdelningar. Dessutom hafva några noter samt en utförlig innehållsförteckning bifogats.

Öfversättaren.

STOCKHOLM.
ALB. BONNIERS BOKTRYCKERI 1900.

Om tanke- och yttrandefrihet.

1. *Inledning.* Styrelserna i konstitutionella länder ingripa numera sällan eller aldrig i yttrandefriheten utom i sådana fall, då de kunna göra sig till verktyg för allmänhetens ofördragsamhet; men ingrepp i yttrandefriheten äro lika oberättigade, när de ske i öfverensstämmelse med den allmänna meningen, som när de äga rum i strid mot densamma [5.](#)
2. *En åsikt bör aldrig undertryckas, ty man kan aldrig vara fullkomligt viss om, att den är falsk* [7.](#)
- Inkast 1:* Absolut visshet om insiktens falskhet behöfves ej, endast tillräcklig säkerhet för praktiskt behof [8.](#)
- Vederläggning:* Fullkomlig frihet för andra att motsäga och vederlägga våra åsikter, är just det villkor, som berättigar oss att lägga dem såsom sanna till grund för vårt handlingsätt [9.](#)
- Inkast 2:* Vissa satsar äro så nyttiga och nödvändiga för samhällets bestånd, att deras diskuterande ej bör få tillåtas [12.](#)
- Vederläggning:* Äfven en åsikts *nytta* kan bli föremål för olika åsikter [13.](#)
- Tillämpning* på konkreta fall: Tron på Gud och ett lif efter detta eller de allmänt antagna moraliska grundsatserna: Historiska exempel: Sokrates, Kristus, Markus Aurelius [15.](#)
- Inkast 3:* Lagliga straff äro nyttiga mot skadliga villfarelser, men i längden maktlösa mot sanningen [18.](#)
- Vederläggning:* Äfven om detta påståande vore sant, skulle det vara en beklagansvärd villfarelse att förfölja de *personer*, som förkunna nya sanningar. Men det är dessutom ej sant, att sanningen alltid triumferar öfver lögnen. Exempel på motsatsen [19.](#)
- Inkast 4:* Numera dömas ej kättare till döden [20.](#)
- Vederläggning:* Äfven nu finnas lagliga straff mot uttalandet af vissa åsikter. Exempel härpå. Den sociala ofördragsamheten förmår människor att dölja sina åsikter; därför kommer aldrig någon grundlig diskussion af kätterska åsikter till stånd. Betydelsen af vissa perioder i historien, då auktoritetens ok var brutet [21.](#)
3. *Äfven om vi kunde vara vissa om, att den åsikt vi söka undertrycka är falsk, så skulle likväl dess undertryckande vara ett ondt* [27.](#)
- A. Ty man får aldrig någon *klar uppfattning* af en sanning, ingen insikt i dess grunder, om den ej bringas i strid mot villfarelsen [27.](#)
- Inkast 1:* Man kan *lära* personer grunderna för deras åsikter [28.](#)
- Vederläggning:* På detta sätt komma aldrig motskäl till full rätt. [29.](#)
- Inkast 2:* Det är nog att *några* finnas, som äga en fullständig insikt om grunderna för en sanning [31.](#)
- Vederläggning:* Ej ens *några* få en sådan insikt, om det ej står öppet för en hvar att framställa sina motskäl. [31.](#)
- B. Sanningen öfvergår till en död dogm, om den icke bringas i strid mot villfarelsen. Exempel från religionshistorien: Kristendomen förr och nu. Moraliska satsar, ordspråk o. s. v. [32.](#)
- Inkast:* Är då meningsstrid alltid nödvändig? [37.](#)

<i>Vederläggning</i> : Den är alltid nyttig och där den ej längre finnes, borde någon ersättning därför åstadkommas.	37.
Exempel: Den sokratiska metoden. Medeltidens skolor. Värdet af negativ kritik.	38.
4. <i>Stridiga åsikter äro emellertid vanligen endast delvis sanna eller falska</i>	39.
Exempel: Rousseaus läror. Liberala och konservativa partier i samhällsfrågor	41.
<i>Inkast</i> : Några allmänt antagna läror innehålla <i>hela</i> sanningen, t. ex. på det moraliska området den kristna sedeläran.	43.
<i>Granskning</i> af detta påstående	43.
<i>Afslutning</i>	47.
<i>Sammanfattning</i>	47.
5. <i>Slutord till dem, som visserligen medgifva yttrandefrihet, men blott om den användes på ett hofsamt och ärligt sätt.</i>	48.

1. Inledning.

5

Den tiden är, såsom man kan hoppas, numera förbi, då det var nödvändigt att försvara tryckfriheten såsom ett skyddsmedel mot en usel och tyrannisk regering. Intet bevis torde längre behöfva uppställas mot det oriktiga uti, att en lagstiftande eller värkställande myndighet, hvars inträsen icke sammanfalla med folkets, skulle vara berättigad att föreskrifva detta åsikter eller att afgöra, till hvilka läror och bevis det bör tillåtas att lyssna. Denna sida af saken har dessutom så ofta och med så mycken framgång blifvit behandlad af tidigare skriftställare, att vi ej här behöfva uppehålla oss därvid. Ehuru Englands lag med afseende på tryckfriheten ännu i denna dag är lika litet frisinnad som under Tudorernas^[1] tid, är det föga fara för, att den verkligt skall *tillämpas* emot politiska meningsyttringar, utom kanske under någon tillfällig panik, då fruktan för uppror bringar ministrar och domare ur fattningen^[2]; och i allmänhet taget är det i konstitutionella länder icke att befara, att regeringen, vare sig den är fullständigt ansvarig inför folket eller icke, ofta skall försöka att utöfva kontroll öfver meningsyttringar, — utom i sådana fall, då den kan göra sig till värktyg för allmänhetens ofördragsamhet. Låt oss därför antaga, att styrelsen är fullkomligt ense med folket och aldrig tänker på att utöfva något tvång, annat än i öfverensstämmelse med hvad den anser vara folkets önskan. Men äfven under denna förutsättning förnekar jag folkets rättighet att utöfva ett sådant tvång vare sig direkt eller genom styrelsen. Själftva denna makt är orättmätig. Den bästa styrelse har lika liten rätt därtill som den sämsta. Den är lika farlig, ja, till och med farligare, om den utöfvas i öfverensstämmelse med den allmänna meningen, än om den utöfvas i strid mot densamma. *Om alla människor utom en hade samma åsikt, och denna enda hade den motsatta, så skulle de icke hafva större rättighet att nedtysta denna enda person, än han att nedtysta alla andra, om han hade makt därtill. Vore det så, att en åsikt vore den enskildes tillhörighet, utan betydelse för någon annan än ägaren, — vore undertryckandet af en åsikt en oförrätt blott mot en enskild person, — då skulle det göra någon skillnad, om en sådan orättvisa tillfogades ett fåtal personer eller många. Men det särskilda onda, som ligger i undertryckandet af en åsikt, består däruti, att det är en stöld från hela mänskligheten, från eftervärlden såväl som från samtiden; från dem, som hysa en annan åsikt, i ännu högre grad än från dem, som biträda den undertryckta. Ty om den undertryckta åsikten är sann, så äro de förra beröfvade ett tillfälle att utbyta villfarelse mot sanning; om den är falsk, gå de miste om en nästan lika stor fördel, nämligen den klarare insikt uti och lifligare uppfattning af sanningen, som är en följd af dess kamp mot villfarelsen.*

6

7

Vi skola i det följande undersöka och bevisa hvar för sig följande tvänne satser: *Vi kunna aldrig vara vissa om, att den åsikt, som vi söka undertrycka, är falsk; och äfven om vi vore vissa därom, skulle dess undertryckande likväl vara ett ondt.*

1. En regentsläkt i England, som regerade 1485-1603.

Öfvers.

2. Dessa ord hade knappt blifvit nedskrifna, förrän liksom för att på det kraftigaste jäfva dem, tryckfrihetsförföljelserna af år 1858 inträffade. Detta okloka angrepp på den offentliga yttrandefriheten har likväl icke föranledt mig att ändra ett enda ord i texten, och ej håller rubbat min öfvertygelse, att, med undantag af en och annan sådan panik, den tid, då böter och straff inskränkte den *politiska* yttrandefriheten, är förbi uti vårt land. Ty för det första fullföljdes icke åtalet; och för det andra var förföljelsen noga taget icke af *politisk* natur. Den åtalade förbrytelsen bestod icke uti någon kritik öfver samhällsinrättningar eller öfver de styrandes personer eller handlingar, utan i spridandet af något, som dömdes såsom en *omoralisk* lära, nämligen den, att mord på tyranner är en berättigad handling.

Om bevisen uti denna skrift hafva någon styrka, så bör det råda den fullständigaste frihet att såsom ett uttryck för en etisk öfvertygelse framställa och diskutera hvilken åsikt som hälst; den må synas aldrig så omoralisk. Det kunde således vara öfverflödigt och olämpligt att på detta ställe undersöka, huruvida nyssnämnda lära förtjänar denna benämning. Jag skall nöja mig med att påpeka, att detta ämne i alla tider har inom moralläran varit en öppen fråga; att en enskild medborgares handling, då han nedgör en brottsling, som genom att ställa sig öfver lagen har dragit sig undan lagens straff och kontroll, har af hela folk och af många de visaste och ädlaste människor blifvit betraktad icke såsom ett brott, utan såsom en handling af upphöjd dygd, och att den (berättigad eller icke) ej har karaktären af mord, utan af borgerligt krig. När så är förhållandet, anser jag, att en uppmaning därtill såsom sådan visserligen i ett bestämt fall med rätta kan bli föremål för bestraffning, *men endast om en uppenbar handling har följt, och ett sannolikt sammanhang kan påvisas mellan handlingen och uppmaningen.* Och till och med *då* är det icke en främmande styrelse, utan den, som blifvit angripen, som, i det den utöfvar själf försvar, med rätta kan bestraffa anfall riktade mot dess egen tillvaro.

2. Den åsikt, som man söker genom maktmedel undertrycka, kan möjligen vara sann.

De, som söka undertrycka en åsikt, förneka naturligtvis dess sanning. Men de äro icke ofelbara; de hafva ingen rätt att afgöra frågan å hela människosläktets vägnar och att utestänga hvarje annan person från möjligheten att själf bedöma den. Den, som förvägrar en annan att lyssna till en mening, emedan han är viss på, att den är falsk, tager för gifvet, att *hans egen* visshet är detsamma som *absolut* visshet. *Att förhindra meningssutbyte är att tillmätta sig själf ofelbarhet.* Det förkastliga i ett sådant tilltag må anses ådagalagt genom detta ofta anförda skäl, som icke är det sämsta därför, att det är gammalt och vanligt.

Till skada för människornas sunda omdöme har det faktum, att de icke äro ofelbara, i praktiken långt ifrån erhållit det inflytande på deras domslut, som man alltid i teorien tillmäter detsamma. Ty ehuru hvar och en vet, att han kan misstaga sig, är det endast få, som tänka på nödvändigheten af att vidtaga några försiktighetsmått mot sin bristfällighet eller som medgifva möjligheten af, att den åsikt, om hvars sanning de känna sig visse, måhända just är ett af de misstag, för hvilka de enligt sitt eget medgifvande äro utsatta. Enväldiga regenter och andra, som äro vana vid oinskränkt lydnad, hafva i de flästa fall ett fullständigt förtroende till sin egen mening i nästan alla frågor. Personer, som äro i den lyckligare ställningen att understundom få höra sina åsikter motsagda och som icke äro fullkomligt ovana vid att blifva rättade när de hafva orätt, hysa denna obegränsade tillförsikt endast för dem af sina åsikter, som delas af deras omgifning eller af de personer, till hvilka de vanligen vädja: ty i samma mån de hysa ringa förtroende för sitt eget personliga omdöme, stödja de sig vanligen med blind förtröstan på "hela världens" eller "alla människors" ofelbarhet. Men "alla människor", det vill för hvarje individ säga: de människor, med hvilka han kommer i beröring; hans parti, hans sekt, hans kyrka, hans samhällsklass. En person, för hvilken detta uttryck omfattar någonting så vidsträckt som hans fosterland eller hans samtid, kan i jämförelse härmed nästan anses såsom en frisinnad och storslagen person. Ej håller rubbas hans tillit till denna kollektiva auktoritet genom den tanken, att *andra* tider, länder, sekter, kyrkor, klasser och partier hafva tänkt och ännu i dag tänka raka motsatsen till hvad han tänker. Åt sin "värld" öfverlåter han att svara för, att den har rätt gent emot andra personers oliktankande "världar"; och det bekymrar honom aldrig, att endast en tillfällighet har bestämt, hvilken af dessa talrika världar, som kommit att blifva föremålet för hans tillit, och att samma orsaker, som i London gjort honom till en af högkyrkans bekännare, skulle hafva gjort honom till buddaist eller konfutsian i Peking. Och dock är det af sig själf lika uppenbart som någon bevisning kan göra det, att tidsåldrar icke äro mera ofelbara än individer. Hvarje tidsålder har hyst åsikter, hvilka en följande tid har ansett ej blott falska utan rent af orimliga. Och lika visst som det är, att mångfaldiga meningar, som en gång i tiden varit allmänt antagna, förkastas af vår tid, lika visst är det, att många åsikter, som nu allmänt hyllas, skola förkastas af en kommande tid.

De inkast, som man sannolikt skall göra mot dessa bevis, skola troligen framträda i ungefär följande form. "Att man förbjuder spridandet af villfarelser innebär icke större anspråk på ofelbarhet än hvilken som helst annan handling, som en offentlig myndighet utför efter eget omdöme och på eget ansvar. Omdöme har gifvits människorna för att af dem begagnas. Bör man väl förbjuda människor att begagna sitt omdöme därför, att det kan missbrukas? När de söka hindra det, som de anse fördärfligt, så göra de icke därmed anspråk på ofelbarhet, utan uppfylla blott den plikt, som ålägger dem att handla efter sitt samvetes öfvertygelse, låt vara att denna möjligen är felaktig. Om vi, därför att vår mening möjligen kan vara falsk, aldrig någonsin skulle lägga den till grund för vårt handlingssätt, skulle vi aldrig tillgodose våra inträsen och aldrig uppfylla våra plikter. Men en invändning, som kan göras mot allt handlande, kan icke vara någon tillräcklig invändning mot en särskild handling till skillnad från andra. Det är de styrandes så väl som den enskildes plikt att bilda sig så sanna åsikter som möjligt; att bilda sig dem med omsorg och att aldrig tvinga dem på andra, förr än de äro fullkomligt säkra på, att de hafva rätt. Men har en regering eller enskild person vunnit en sådan visshet, då är det icke samvetsgrannhet utan feghet att rygga tillbaka för att handla efter sin åsikt och att tillåta meningar, om hvilkas farlighet för människosläktets välfärd i detta eller ett kommande lif de äro uppriktigt öfvertygade, att obehindrat utspridas, och detta på den grund, att andra personer i mindre upplysta tider hafva förföljt åsikter, som nu anses såsom sanna. Vi böra visserligen, det är sant, taga oss till vara för samma misstag, men styrelser och nationer hafva misstagit sig i andra saker, uti hvilka de onekligen med rätta utöfvat sin myndighet. De hafva t. ex. pålagt orättvisa skatter och fört orättfärdiga krig, men skola vi därför icke pålägga några skatter alls eller icke föra krig under några omständigheter? Enskilda personer såväl som myndigheter böra handla efter bästa förmåga. Därvid är icke fråga om absolut visshet, utan om tillräcklig säkerhet för det praktiska lifvets behof. Vi böra och måste antaga, att våra åsikter äro sanna, för att kunna rätta vårt handlingssätt efter dem, och till något större godtycke än så göra vi oss icke skyldiga, när vi förhindra dåliga personer att fördärfva samhället genom utspridandet af meningar, som vi anse falska och fördärfliga."

På allt detta svarar jag, att det senare är godtycke i mycket högre grad. *Det är en ofantlig skillnad emellan att förutsätta å ena sidan, att en åsikt är sann på den grund, att den icke blifvit vederlagd, ehuru hvarje tillfälle därtill lämnats öppet, och å andra sidan, att taga dess sanning för gifven i afsikt att icke tillåta dess vederläggande.* Fullkomlig frihet för andra att motsäga och vederlägga våra åsikter är just det villkor, som berättigar oss att lägga dem såsom sanna till grund för våra handlingar, och på intet annat sätt kan en varelse med mänskliga själsförmögenheter få någon förnuftig visshet om att han har rätt.

Betraktar man det allmänna tänkesättets historia, eller människornas uppförande i allmänhet, kan man fråga sig: hvarpå beror det, att det förra så väl som det senare icke är sämre än det är? Visserligen icke på det mänskliga förnuftets inneboende kraft; ty nittionio personer af hundrade äro fullkomligt oförmögna att bedöma en sak, som icke är själfklar, och den hundrades förmåga är endast relativ. De fläste utmärkte män under hvarje förgången tid hafva hyst många åsikter, som man nu vet vara falska, samt gjort och gillat mycket, som nu mera ingen skulle vilja försvara. Hur kommer det sig då, att på det hela taget förnuftiga åsikter och förnuftigt handlingsätt äro öfvervägande bland människorna? Om denna öfvervikt verkligt förefinnes — och det måste den göra, för så vidt icke människosläktets angelägenheter äro och alltid hafva varit i ett nästan förtviflat tillstånd — så beror detta på en egenskap hos människan, hvilken är källan till allting, som är aktningsvärdt hos henne såsom förnuftig eller moralisk varelse, nämligen den, *att hennes fel kunna rättas*. Hon har förmåga att rätta sina misstag genom meningsutbyte och erfarenhet. Icke genom erfarenhet ensamt. Meningsutbyte måste tillkomma för att visa, hur erfarenheten skall tolkas. Oriktiga åsikter och vanor gifva så småningom vika för fakta och bevis; men för att fakta och bevis skola kunna göra någon värkan på förnuftet, måste de framläggas för detsamma. Det är mycket få fakta, som själfva kunna förtälja sin historia utan förklaringar, som göra deras mening tydlig. Då således hela styrkan och värdet af det mänskliga omdömet beror på denna enda egenskap, nämligen att det kan rättas, om det är felaktigt, så kan man endast *då* fullt lita därpå, när medel till dess rättande ständigt finnas till hands. I det fall, att en persons omdöme verkligt förtjänar förtroende, hur har det kommit därhän? Jo, emedan han tillåtit andra människor granska hans mening och handlingsätt. Emedan han haft för vana att lyssna till allt, som kunnat sägas emot honom, och att draga nytta af det, som var befogat däri, samt att klargöra för sig själf och kanske äfven för andra falskheten af det som var falskt. Emedan han insett, att det enda sätt, hvarpå en människa kan närma sig en fullständig kunskap om någonting, är att höra det, som kan sägas därom af personer med de mest skilda åsikter, och att sätta sig in i alla de sätt, på hvilka det kan uppfattas af de mest olika åskådningar. Ingen vis man har någonsin förvärfvat sin visdom på något annat sätt; och det ligger i det mänskliga förståndets natur att icke på något annat sätt kunna uppnå visdom. Den ständiga vanan att rätta och fullständiga sin åsikt genom att jämföra den med andras är så långt ifrån att orsaka tvifvel och ovisshet vid åsiktens tillämpning i praktiken, att den fastmer är den enda säkra grunden för ett rättmätigt förtroende till densamma. Ty då någon äger kännedom om allt, som mänskligt att döma kan sägas emot honom, och har försvarat sin ställning mot alla motståndare, — då han vet med sig, att han *sökt* efter motsägelser och svårigheter i stället för att *undvika* dem, och att han ej utestängt något, som kunnat tjäna till frågans belysning, — då först har han rättighet att anse sitt omdöme bättre än hvarje annan persons, hvars åsikter ej genomgått ett dylikt prof.

11

Det är icke för mycket begärt, att det som människosläktets visaste medlemmar, de som äro mest berättigade att lita på sitt eget omdöme, anse sig nödvändigt behöfva för att ernå en sådan tillit, det borde också den blandning af ett fåtal visa och många dåraktiga individer, som kallas allmänheten, underkasta sig. Den ofördragsammaste af alla kyrkor, den romersk-katolska, tillåter t. o. m. hvarje gång ett helgon skall kanoniseras en s. k. "djäfvulens advokat" att uppträda, och lyssnar tålmodigt på honom. Man kan icke medgifva, synes det, den heligaste man ärebetygelser efter döden, förrän allt, som djäfvulen kan anmärka emot honom, blifvit upptaget till granskning. Till och med Newtons lagar¹³¹ skulle icke åtnjuta ett så oinskränkt förtroende som de nu göra, om det icke vore tillåtet att diskutera dem. De åsikter, som vi lita på allra mest, grunda sin visshet helt och hållet på den ständiga uppfordran till hela världen att bevisa dem vara ogrundade. I fall denna uppfordran icke antages, eller om den antages men försöken misslyckas, så äro vi ännu långt ifrån visshet; men vi hafva gjort det bästa, som människoförståndets närvarande ståndpunkt tillåter. Vi hafva icke försummat någonting för att gifva sanningen en möjlighet att uppnå oss; och om meningsutbyte fortfarande står öppet, kunna vi hoppas att, så framt en sannare åsikt gifves, den skall varda funnen, så snart människoförståndet förmår fatta den. Och under tiden kunna vi trösta oss med att hafva närmat oss så nära intill sanningen, som det är möjligt efter våra förhållanden. Detta är den grad af visshet, som är möjlig att uppnå för ofullkomliga varelser, och det enda sättet att uppnå den.

12

Eget nog medgifva nu somliga det berättigade i krafvet på fritt meningsutbyte, men motsätta sig att detta kraf "*drifves till ytterlighet*". De inse ej, att för så vida skälen för dessa fordringar icke vore giltiga i *alla* fall, skulle de ej vara det i *något*. Det är besynnerligt, att de ej märka, att de göra anspråk på ofelbarhet, då de väl medgifva, att fritt meningsutbyte borde tillåtas i alla sådana frågor, som kunna vara *tvifvelaktiga*, men angående någon särskild grundsats eller lära anse, att *den* ej bör få diskuteras, emedan den är så *viss*, det vill säga, emedan *de äro vissa* om, att den är viss. Att kalla en sats viss, så länge det finns någon, som skulle vilja bestrida dess riktighet, om han finge tillåtelse därtill, är att antaga, att vi själfva och de med oss liktänkande äro ofelbara domare, hvilka kunna döma utan att höra båda parterna.

I vår tid — hvilken man skildrat såsom "utblottad på tro men bäfvande för tviflet" — då människor känna med sig icke så mycket att deras åsikter äro sanna, som att de ej veta, huru de skulle reda sig dem förutan, grundar man den fordran, att dessa åsikter böra skyddas från att offentligt angripas, icke så mycket på deras *sanning* som på *deras vikt för samhället*. Det finnes, påstår man, somliga trossatser, som äro *så nyttiga*, för att icke säga *så oundgängliga* för samhällets välfärd, att det lika mycket är styrelsens plikt att upprätthålla dem som att skydda hvilket som helst samhällets öfriga inträsen. Man säger, att i fall, som äro så trängande och som så uppenbart ligga inom området för styrelsens pliktutöfning, behöfver den ej vara ofelbar för att anse sig berättigad, ja, förpliktad att handla på grund af sin egen mening, understödd af den rådande opinionen. Det påstås också ofta och tänkes ännu oftare, att endast dåliga människor kunna önska att rubba dessa nyttiga

13

och hälsosamma trossatser; och att det ej kan vara något ondt uti att hindra dåliga människor i deras åtgöranden och att förbjuda sådant, som endast dylika skulle vilja göra. Personer med denna uppfattning göra berättigandet af inskränkningar i yttrandefriheten till en fråga icke om lärornas *sanning* utan om deras *nytta*, och smickra sig med att på detta sätt undgå beskyllningen att göra sig själva till ofelbara domare öfver olika meningar. Men de som äro tillfreds härmed, märka ej, att anspråket på ofelbarhet härigenom endast flyttas från ett område till ett annat. *Äfven en åsikts nytta kan bli föremål för olika åsikter*. Den kan vara lika omtvistad, lika mycket bli föremål för diskussion, och kräva diskussion lika mycket som åsikten själf. För att bestämt afgöra, att en åsikt är skadlig, måste man vara ofelbar i lika hög grad som för att afgöra, om den är falsk, så framt icke den åsikt man fördömer har haft fullt tillfälle att försvara sig. Det är omöjligt att tillåta en kättare att förfäktta nyttan eller oskadligheten af sin åsikt på samma gång som man förbjuder honom att försvara dess sanning. En åsikts sanning är en del af dess nytta. Om vi vilja veta, huruvida det är önskvärdt eller icke att en mening skall blifva trodd, är det väl möjligt att därvid ej göra afseende på, huruvida den är sann eller icke? Enligt den mening, som hyllas icke af de sämsta, utan af de bästa människor, kan ingen åsikt, som är motsatt sanningen, vara verkligt nyttig. Och kan man väl hindra personer från att framställa denna invändning, då man vill belägga dem med ansvar därför att de förneka en lära, som man försäkrar dem vara nyttig, men som de tro vara falsk? De som hylla de allmänt antagna åsikterna, underlåta aldrig att draga all möjlig fördel af denna invändning. Man skall aldrig finna, att *de* behandla frågan om nyttan såsom helt och hållet oberoende af frågan om sanningen. Tvärtom, det är framför allt just emedan deras lära är "sanningen", som de anse kunskapen därom eller tron därpå så oundgänglig. Man kan aldrig åstadkomma någon klar utredning af frågan om en åsikts nytta, så länge ett så afgörande skäl (som att åsikten i fråga är "sanningen") endast får användas på den ena sidan men icke på den andra. Och då lagen eller allmänna opinionen icke tillåter, att sanningen af en åsikt underkastas meningsutbyte, så äro de i själfva verket fullkomligt lika ofördragsamma gent emot ett förnekande af åsiktens nytta. Det enda medgifvande de göra är, att åsikten möjligen icke är absolut nödvändig eller att det icke är en positiv förbrytelse att förkasta den.

14

För att fullständigare belysa, huru skadligt det är, att man förbjuder uttalandet af vissa åsikter därför, att man själf förkastat dem, torde det vara önskvärdt, att vi tillämpa vårt resonnemang på några konkreta fall; och jag väljer då framför andra dem, som ära minst gynnsamma för mig — det vill säga sådana, i hvilka skälen mot yttrandefrihet både med afseende på sanningen och nyttan anses starkast. Antag, att den åsikt, man anfällt, är tron på Gud och ett lif efter detta, eller någon af de allmänt antagna moraliska grundsatserna. Att strida på ett sådant område innebär en stor fördel för en obillig motståndare; ty han skall säkert säga (och mången, som icke önskar vara obillig, skall säga det inom sig): "är det dessa läror, som ni icke anser tillräckligt vissa för att ställas under lagens skydd? Är tron på Gud en sådan mening, att ni påstår att man gör anspråk på ofelbarhet, om man känner sig viss därpå?" Men må det tillåtas mig att anmärka, att det icke är det, *att man känner sig viss på en mening* (den må nu vara hvilken som helst), som jag kallar ett anspråk på ofelbarhet, utan att man företar sig *att afgöra frågan för andra*, utan att tillåta dem att höra, hvad som kan sägas från motsatta sidan. Ett sådant tilltag ogillar och bestrider jag lika bestämt, om det också gjordes till föremål för mina hemligaste öfvertygelser. Huru säkert än någon må vara öfvertygad icke blott om falskheten utan om de farliga konsekvenserna af en åsikt — icke blott om de farliga konsekvenserna utan (för att nyttja uttryck, hvilka jag äljes ogillar) om åsiktsens osedlighet och gudlöshet, så tillskrifver han sig likväl ofelbarhet, i fall han vid förfäktandet af denna sin enskilda åsikt, vore den än understödd af hans fäderneslands och hans samtidas allmänna omdöme, hindrar motståndaren att försvara sin mening. Och det är så långt ifrån, att detta anspråk på ofelbarhet är mindre förkastligt eller mindre farligt därför, att åsikten kallas omoralisk eller gudlös, att det fastmera i detta fall varder allra mäst ödesdigert. Ty det är just i sådana fall, som människorna i förflutna tider hafva begått dessa förfärliga misstag, hvilka uppväcka eftervärldens förvåning och afsky. Det är i sådana fall, där vi uti historien finna minnesvärda exempel på, att lagens arm har användts för att utrota de bäste män och de ädlaste åsikter; med en beklagansvärd framgång hvad *personerna* beträffar, ehuru några af *åsikterna* liksom på hån hafva upplefvat att bli åberopade till försvar för ett liknande förfarande mot sådana personer, som afvika från *dem* eller från den antagna tolkningen af dem.

15

Man kan knappast för ofta erinra om, att det en gång fanns en man vid namn *Sokrates*, hvilken råkade i en minnesvärd kollision med den lagliga myndigheten och den då rådande, allmänna opinionen. Denne man, som var född på en tid och i ett land, som öfverflödade af stora personligheter, har af dem, hvilka bäst kände både honom och hans tid, blifvit framställd för oss såsom den ädlaste människa, som då lefde; och vi veta, att han var hufvudet och förebilden för alla följande sedelärare, upphofsmannen till så väl Platos höga ingifvelser som Aristoteles' skarpsinniga "utilitarism"^[4], hvilka utgöra de båda källådrorna till såväl etisk som hvarje annan filosofi. Denne erkände mästare för alla de utmärkte tänkare, som sedan lefvat — hvars rykte ännu växer efter mer än två tusen år och fullt ut uppväger alla öfriga namn, som gjorde hans fädernestad ryktbar — denne man blef dödad af sina landsmän, sedan han blifvit *lagligen dömd* för *gudlöshet* och *osedlighet*. För gudlöshet, emedan han förnekade de gudar, som erkändes af staten; hans åklagare försäkrade till och med, att han icke trodde på några gudar alls. För osedlighet, därför att han genom sin lära och undervisning "förförde ungdomen". Dessa anklagelser fann domstolen grundade (och det är all anledning att tro, att den menade ärligt), och dömde den man, som sannolikt gjort sig mer förtjänt om mänskligheten än någon annan af sina samtida, att aflifvas såsom en förbrytare.

16

Låt oss öfvergå från detta exempel på laglig orättvisa till det enda, hvars omnämnande efter domen öfver Sokrates icke skulle bilda en antiklimax^[5]; till den händelse, som ägde rum på Golgata för mer än aderton hundra år sedan. Den man, som på dem, hvilka bevittnade hans lefnad och lära, gjorde ett sådant intryck af sedlig storhet, att aderton följande århundraden hafva vördat

honom såsom den allsmäktige i egen person, blef skymfligt förd till döden — hvarför? För *hädelse!* Människorna icke blott misskände sin välgörare; de togo honom för raka motsatsen till hvad han var, och behandlade honom såsom hade han just varit ett sådant vidunder af gudlöshet, som de nu själfva anses för på grund af sitt handlingssätt mot honom. De känslor, hvarmed människorna nu betrakta dessa beklagensvärda domar (i synnerhet den senare), göra dem ytterst orättvisa i sitt ömdöme om deras olycklige upphofsmän. Dessa voro, efter allt hvad man vet, icke dåliga människor, icke sämre än människor i allmänhet äro, snarare tvärtom. De voro män, som i fullt mått eller något därutöfver innehade sin tids och sitt folks religiösa, moraliska och patriotiska känslor: just det slags människor, hvilka i alla tider, vår egen inbegripen, hafva hvarje utsikt att genomvandra sin lefnad tadelfria och aktade. Öfversteprästen, som ref sönder sina kläder, då han hörde de ord uttalas, hvilka enligt hans folks uppfattning inneburo den värsta förbrytelse, var efter all sannolikhet fullkomligt lika uppriktig i sin fasa och afsky, som hela samlingen af vördade och fromme män nu äro i sina religiösa och moraliska känslor. Många af dem, som nu rysa öfver hans handlingssätt, skulle hafva gjort alldeles som han, om de lefvat på hans tid och varit födde judar. — De rättrogne kristne, som hysa den föreställningen, att de som stenade de första martyrerna till döds, måste hafva varit sämre människor än de själfva äro, borde komma ihåg, att en af dessa förföljare var — *Paulus*.

17

Låtom oss tillägga ännu ett exempel, det mäst slående af alla, så framt ett felsteg är ägnat att göra större intryck, i samma mån som den person, som begått det, är vis och ädel. Om någonsin en regent haft anledning att anse sig såsom den bäste och mäst upplyste af sina samtida, så var det den romerske kejsaren *Marcus Aurelius Antonius*. Oinskränkt härskare öfver hela den civiliserade världen ådagalade han genom hela sitt lif icke blott den mäst obefläckade rättrådighet utan äfven, hvad mindre kunde väntas af hans stoiska^[6] uppfostran, det ömmaste hjärta. De få felgrepp, som tillskrifvas honom, betraktas alla såsom beroende på en för långt drifven efterlåtenhet, och hans skrifter, den antika andens högsta etiska produkter, afvika knappast märkbart om ens något från det, som är mäst egendomligt för Kristi läror. Denne man, som var en bättre kristen i allt utom i ordets dogmatiska betydelse, än snart sagt hvar och en af de till namnet kristne härskare, som regerade efter honom, *förföljde kristendomen*. Ehuru han stod på höjden af sin tids utveckling och hade ett klart ofjätrat förstånd och en karaktär, som kom honom att af sig själf i sina skrifter upptaga det kristna idealet, kunde han likväl icke inse, att kristendomen var ett godt och icke ett ondt för den värld, mot hvilken han kände sig hafva så stora plikter. Han visste, att det dåvarande samhället befann sig uti ett beklagensvärdt tillstånd. Men han insåg också, eller trodde sig inse, att sådant det nu var, hölls det tillsamman och hindrades från förfall genom tron på och vörndnaden för de antagna gudarna. Han ansåg det som sin plikt såsom härskare att skydda samhället från att falla sönder, och han kunde icke förstå, genom hvilka nya band det skulle kunna sammanhållas, om de gamla sönderletes. Den nya religionen syftade ögonskenligen att upplösa dessa band. För så vidt det således icke var hans plikt att antaga denna religion, ansåg han det vara sin skyldighet att undertrycka den, och då de kristnas gudalära icke syntes honom sann eller af gudomligt ursprung, då denna besynnerliga historia om en korsfäst gud icke föreföll honom trovärdig, och då han icke kunde förutse, att ett system, som uppgaf sig helt och hållet hvila på en grund, hvilken tycktes honom så fullkomligt otrolig, skulle varda det medel till återupprättelse, som det i alla händelser sedan har visat sig vara, så understödde denne, den mildaste och älskvärdaste af filosofer och härskare, förföljelserna mot de kristna i den allvarliga öfvertygelsen, att han därvid uppfyllde en helig plikt. Detta synes mig vara en af de mäst tragiska företeelser i hela historien. Det är bittert att tänka, huru helt olika världens kristendom skulle hafva gestaltat sig, om den kristna tron hade blifvit antagen till statsreligion under Marcus Aurelius' hägn i stället för under Konstantins. Men det skulle vara lika orättvist mot honom som stridande mot sanningen att förneka, att icke Marcus Aurelius, när han straffade kristendomens predikande, hade på sin sida hvartenda ett af de skäl, som kunna anföras till försvar för straffandet af kristendomsfiendliga läror. Ingen kristen är fastare öfvertygad om, att ateismen är en falsk och samhällsupplösande lära, än Marcus Aurelius var öfvertygad om, att så var fallet med kristendomen; han, som af alla, hvilka då lefde, torde hafva varit den, som bäst kunde bedöma den samma. Så framt icke någon af dem, som gilla, att förkunnandet af åsikter belägges med straff, vill smickra sig med, att han är visare och bättre än Marcus Aurelius — att han djupare inträngt i sin tids visdom och på förståndets vägnar är mera öfverlägsen sina samtida, att han är allvarligare uti sitt sökande efter sanningen och mera uppriktigt hängifven den sanning han funnit, så må han afstå från att för sig och allmänheten i förening göra samma anspråk på ofelbarhet, som den store Antonius gjorde med så ödesdigra följder.

18

Då religionsfrihetens motståndare inse omöjligheten af att med några som hälst skäl, hvilka icke på samma gång skulle rättfärdigat Marcus Antonius, försvara användandet af straff för undertryckande af irreligiösa läror, medgifva de stundom, när de hårdt angripas, riktigheten af denna konsekvens, och säga med d:r Johnson, att kristendomens förföljare voro i sin fulla rätt; att förföljelse är ett eldprof, som sanningen bör genomgå och alltid lyckligt genomgår, enär lagliga straff i längden äro maktlösa *emot sanningen*, ehuru de understundom på ett välgörande sätt äro värksamma *emot skadliga villfarelser*. Denna metod att försvara religiös ofördragsamhet är tillräckligt märkligt för att icke böra lämnas utan afseende.

19

En teori, som yrkar, att sanningen med rätta må förföljas, därför att förföljelse icke förmår göra den någon skada, kan icke beskyllas för uppsåtlig fientlighet mot antagandet af nya *sanningar*; men desto mer förkastligt är dess sätt att behandla de *personer*, hvilka mänskligheten har att tacka för dessa sanningar. Att upptäcka för världen något, som är af stor vikt och hvarom man förut var okunnig, att ådagalägga, att man har tagit miste i någon lifsfråga i andligt eller materiellt afseende, är väl den största tjänst, som en människa öfver hufvud kan göra sina medbröder; och i vissa fall,

såsom i fråga om de första kristna eller reformatörerna, är den enligt dem, hvilka tänka som d:r Johnson, att anse såsom den kostligaste gåfva, som kunde tilldelas människorna. Men att *upphofsmännen* till så storartade välgärningar *vedergäldes med martyrskap*, att deras lön blef att behandlas som de gröfsta brottslingar, det var enligt denna åsikt icke en beklagansvärd villfarelse och olycka, för hvilken mänskligheten borde kläda sig i säck och aska, utan sakernas normala och rätta ordning. Den som förkunnar en ny sanning, borde i enlighet med denna åsikt behandlas på samma sätt, som vid lokrernas^[7] lagstiftning framställaren af ett nytt lagförslag, hvilken måste stå med en snara om halsen, för att kunna ögonblickligen strypas, om folkförsamlingen efter att hafva hört hans skäl, icke genast på stället antog hans förslag. Människor, som försvara detta sätt att behandla sina välgörare, kunna icke antagas sätta stort värde på själfva välgärningen. Och jag tror, att denna uppfattning endast förekommer bland det slags personer, hvilka anse, att nya sanningar må hafva varit önskvärda förr i världen, men att vi numera hafva nog af dem.

Men i själfva verket är det talesättet, att sanningen alltid triumferar öfver förföljelsen, en af dessa angenäma villfarelser, hvilka den ene uppprepar efter den andre, tills de slutligen öfvergå till ordspråk, men som motsägas af all erfarenhet. Historien öfverflödar af exempel på, att sanningen blifvit undertryckt genom förföljelse. Om den också icke kan undertryckas för evigt, så kan den likväl tillbakahållas under århundraden. Så t. ex. för att endast tala om religiösa åsikter, frambröt reformationen åtminstone tjugugångar före Luther, men blef undertryckt. Arnold af Brescia blef undertryckt. Fra Dolcino blef undertryckt, Savonarola blef undertryckt. Albigenerna blefvo undertryckta. Likaså waldenserna, lollarderna och hussiterna. Och äfven *efter* Luthers tid hade förföljelsen framgång, hvarhålst man fullföljde den. I Spanien, Italien, Flandern, Österrike blef protestantismen utrotad; och det är mycket sannolikt, att den skulle hafva rönt samma öde i England, om drottning Maria hade fått lefva eller drottning Elisabet dött. Förföljelsen har alltid segrat, utom där kättarnas parti varit för starkt för att kunna med tillräcklig kraft förföljas. Ingen förnuftig person lär kunna draga i tvifvel, att kristendomen skulle hafva kunnat utrotas i det romerska väldet. Den utbredde sig och blef härskande, emedan förföljelserna endast voro tillfälliga, endast varade under korta tider, hvilka omväxlade med långa mellanrum, under hvilka kristendomen nästan ostört fick utbreda sig. Det är ett slags maklig känslsamhet att tro, att sanningen, blott emedan den är sanning, har en inneboende kraft att betvinga fängelse och bål, som lögnen saknar. Människorna äro ofta lika nitiska i lögnens försvar som i sanningens, och påläggandet af tillräckligt stränga lagliga eller sociala straff skall i allmänhet vara nog för att häjda bådas utbredande. Den värkliga fördel, som sanningen äger, består däruti, att om en åsikt är sann, så kan den undertryckas en, två eller många gånger, men under tidernas lopp skall det i allmänhet finnas personer, som upptäcka den på nytt, tills slutligen dess återuppträdande infaller under en tiderymd, då den genom gynnsamma omständigheter undgår förföljelse så länge, att den hinner göra tillräckliga framsteg för att kunna motstå alla kommande försök att undertrycka den.

Man skall må hända säga, att de, som framställa nya åsikter, nu mera icke dömas till döden: vi äro icke som våra fäder, hvilka dräpte profeterna, vi till och med uppresa grafvårdar åt dem. Ja, det är visserligen sant, att vi icke längre döma kättare till döden, och att det straffmått, som nutidens tänkesätt möjligen skulle medgifva äfven mot de mäst fördärfliga åsikter, icke är tillräckligt för att utrota dem. Men låtom oss icke smicka oss med, att vi därför äro fria ens från den skamfläcken att förföljelser af detta slag kunna anställas med *lagens* tillhjälp. Ännu kvarstå i lagen straff för vissa åsikter eller åtminstone för deras uttalande^[8]; och ännu i vår tid är deras tillämpande icke så utan exempel^[9], att det på minsta sätt är otroligt, att de en dag kunna återupplifvas till sin fulla kraft. Vid sommaringet år 1857 i grefskapet Cornwall i England blef en olycklig man, som var känd för ett oförvitligt lefnadssätt, dömd till 21 månaders fängelse för det han yttrat och på en port skrifvit några ord, som angrepo kristendomen. Inom en månad därefter blefvo vid Old Bailey två personer vid två särskilda tillfällen förvägrade att vara jurymän och den ene af dem förolämpad af domaren och en af advokaterna, emedan de ärligt förklarade, att de icke hade någon religiös tro; och en tredje, en utlänning förvägrades på samma grund rättvisa gent emot en tjuf. Detta skedde i kraft af den lagbestämmelsen, att ingen person må tillåtas vittna inför domstol, som ej bekänner sig tro på en gud (en gud hvilken som helst är tillfyllest) och ett lif efter detta; hvilket är detsamma som att förklara sådana personer stående utom lagen och uteslutna från domstolarnas skydd. Icke nog med att de själfva kunna plundras och mördas, om inga andra eller endast med dem liktänkande äro närvarande; utan äfven andra personer kunna utsättas för det samma, i fall bevisningen beror på de förras vittnesmål. Detta stadgande är grundat på den förutsättningen, att en ed är utan betydelse, då den aflägs af en person, som ej tror på ett kommande lif. Men en dylik uppfattning bevisar mycken obekantskap med historien — ty det är ett historiskt faktum, att i alla tider funnits ett stort antal fritänkare, som utmärkt sig genom rättskaffenhet och redlighet — och den kan icke gillas af någon, som har den minsta aning om, hur många bland de personer, hvilka åtnjuta största anseende i världen såväl för sina dygder som för sina talanger, äro kända åtminstone af sina närmaste såsom fritänkare. Stadgandet tillintetgör sig dessutom själf och upprifver sin egen grundval. Under föregifvande af, att ateister måste vara lögnare, gillar det nämligen sådana ateisters vittnesbörd, som äro villiga att ljuga, och förkastar deras, som hållre än att uttala en osanning trotsa det tadel, som åtföljer det offentliga bekännandet af en föraktad tro. Ett lagstadgande, hvilket sålunda motsäger sig själf, kan endast vidmakthållas såsom ett uttryck af hat, en kvarlefva af förföljelse; en förföljelse, som därtill har den egendomligheten att just *det*, hvarigenom man utsätter sig för den samma (nämligen att man vill vara sann och ärlig), tydligt bevisar, att man icke förtjänar den. Såväl lagbestämmelsen som den grundsats, hvarpå den hvilat, är knappt mindre förnärmande för de rättrogne än för fritänkarne. Ty om den som ej tror på ett lif efter detta, nödvändigt är en lögnare, så följer däraf, att de, hvilka tro därpå, endast af fruktan för helvetet afhållas från lögn (om de äljes afhållas därifrån). Vi vilja icke göra denna lags upphofsmän och försvarare den orättvisan att förmoda, att deras uppfattning om kristlig dygd är hämtad ur deras eget medvetande.

Detta är nu visserligen blott obetydliga kvarlevor af förföljelse och bör uppfattas icke så mycket som bevis på förföljelselust som fastmer såsom ett exempel på en mycket vanlig svaghet i vissa sinnen, hvilken kommer dem att finna ett dåraktigt nöje uti att söka bevara en dålig grundsats, ehuru man i själfva verket ej längre är nog dålig att önska dess tillämpning. Men olyckligtvis ligger i det allmänna tänkesättets närvarande beskaffenhet ingen säkerhet för, att den frånvaro af svårare former af laglig förföljelse, som under den sista mansåldern ägt rum, allt framgent skall få fortfara. Nu för tiden störes sakernas vanliga gång lika ofta genom försök att återupplifva ett gammalt ondt som genom bemödanden att införa ett nytt godt. Hvad man nu yfves öfver såsom ett tecken till religionens återupplifvande, är alltid hos småsinnade och obildade själar lika mycket ett återupplifvande af skenheligheten; och där ett kraftigt frö till ofördragsamhet ligger kvar uti allmänhetens känslor, såsom fallet är med medelklassen hos oss, behöfs det ej mycket för att bringa människor till värksam förföljelse mot sådana personer, hvilka de egentligen aldrig upphört att anse förtjänte däraf.^[10] Ty det är just detta — det är de åsikter och känslor, människorna i allmänhet hysa gent emot dem, som icke erkänna de trosläror, hvilka de anse nödvändiga, som åstadkommer, att vårt land icke är ett hemvist för religiös frihet. Sedan lång tid tillbaka ligger den hufvudsakliga olägenheten af de lagliga straffen däruti, att de skärpa den sociala skammen. Det är den sociala skammen, som är allra mäst värksam; och så värksam är den, att uttalandet af åsikter, som samhället fördömer, är mycket mindre vanligt hos oss än i många andra länder det öppna förkunnandet af läror, som medföra risken af lagliga straff. Öfver alla andra personer än sådana, hvilkas ekonomiska omständigheter göra dem oberoende af andras välvilja, utöfvar den allmänna meningen i detta fall lika stort inflytande som lagen: ty man kan lika gärna sitta i fängelse som vara utesluten från möjligheten att förvärfva sitt lifsuppehälle. De som äro ekonomiskt oberoende och som icke begära någon gunst af de maktägande eller af samfund eller af staten, hafva ingenting annat att befara af uttalandet af hvilken åsikt som hälst än att man skall tänka och tala illa om dem; och för att fördraga detta borde icke fordras något synnerligt hjältemod. Det finnes intet skäl, att till förmån för sådana personer vädja till medlidandet. Men ehuru vi icke nu mera tillfoga olika tänkande så mycket ondt som fordom var vanligt, skada vi oss måhända *själftva* lika mycket som någonsin genom vårt sätt att behandla dem. Sokrates blef dödad, men den sokratiske filosofien steg upp som solen på himlavalfvet och spred sitt ljus öfver andens hela värld. Kristna blefvo kastade för vilddjuren, men den kristna kyrkan uppväxte till ett högt och lummigt träd, som snart höjde sig öfver de äldre och mindre kraftiga och kväfde dem i sin skugga. Vår nuvarande rent sociala ofördragsamhet dödar ingen, utrotar inga åsikter, men kommer folk att *dölja* dem eller åtminstone att afhålla sig från hvarje kraftig ansträngning för deras utbredande. Hos oss pläga kätterska åsikter under ett årtionde eller en mansålder hvarken vinna eller förlora mark i märkbar grad. De flamma aldrig upp högt och vidsträckt utan fortfara att kola och pyra inom de trånga kretsar af tänkare och forskare, bland hvilka de uppstå, utan att någonsin belysa mänskornas allmänna angelägenheter med vare sig ett sant eller ett falskt sken. Och på detta sätt vidmakthålles ett sakernas tillstånd, som för vissa sinnen är mycket tillfredsställande. Ty därigenom bevaras, utan att man behöfver tillgripa den obehagliga åtgärden att bötfälla eller fängsla någon människa, alla härskande meningar till det yttre orubbade, under det att likväl sådana kättare, som äro behäftade med den sjukdomen att tänka, icke äro absolut förvägrade att bruka sitt förnuft. Ett bekvämt sätt att hålla fred i tankens värld och att åstadkomma, att allt fortfar att gå i de gamla spåren! Men priset för detta andliga fredstillstånd är den fullständiga uppoffringen af allt moraliskt mod hos människorna. Ett tillstånd, under hvilket en stor del af de mäst värksamma och forskande andarna finna det rådligast att hålla de allmänna grundsatser, hvarpå de stödja sina öfvertygelser, gömda inom sig, och bemöda sig att uti de uttalanden, som de rikta till allmänheten, så vidt möjligt jämka sina slutledningar efter förutsättningar, som de inom sig förkasta — ett dylikt tillstånd är icke ägnat att framkalla de öppna och orädda karaktärer, de logiska, helgjutna andar, som en gång utgjorde den tänkande världens prydnad. Det slags människor, som man kan vänta att finna under ett dylikt tillstånd, äro antingen sådana, som fullkomligt ansluta sig till de gängse meningarna, eller och hycklare, hvilka bevisning i alla viktiga frågor är afsedd för deras åhörare, men icke den, som har öfvertygat dem själfva. De, som undvika detta alternativ, göra det genom att inskränka sina tankar och inträssen till sådana saker, om hvilka man kan tala utan att råka in på grundsatsernas område; med andra ord till obetydliga, praktiska angelägenheter, hvilka skulle ordna sig af sig själfva, om blott människoanden blefve starkare och finge en mera vidsträckt synkrets, och hvilka aldrig förr än då skola komma i riktig ordning. Och under tiden försummas det, som ensamt kan stärka och vidga människoanden, nämligen fri och djärf forskning i de högsta ämnen.

De, i hvilkas ögon denna kättarnas tillbakadragenhet icke synes vara ett ondt, borde i första rummet besinna, att den nödvändiga följderna där af är, *att aldrig någon ärlig och grundlig diskussion af kätterska åsikter äger rum; och att sådana åsikter, som icke skulle hålla stånd vid en dylik diskussion, ingalunda försvinna, om de också ej spridas*. Men det är icke de kätterska andarna, som lida mäst genom bannlysandet af alla spörsmål, som icke mynna ut i " slutsatser. Den största skadan tillfogas dem, som icke äro kättare, och hvilkas hela andliga utveckling hämmas, hvilkas förnuft kufvas af fruktan för kätter. Hvem kan beräkna, huru mycket världen förlorar i den mängd af lofvanden snillen, hvilka hafva en alltför klenmodig karaktär för att våga fullfölja en dristig, kraftig och själfständig tankegång, så framt den leder dem till något, som skall anses såsom ogudaktigt eller omoraliskt? Bland dem kan man stundom finna personer med stor samvetsgrannhet och med en skarp och förfinad tankeförmåga, hvilka förnöta sitt lif med att genom sofismer söka vederlägga ett förnuft, som de icke kunna bringa till tystnad, och som uttömma sitt snilles hjälpkällor på försök att bringa sitt samvetes och sitt förnufts fordringar i öfverensstämmelse med ortodoxien; hvilket måhända till slut ändå icke lyckas dem. *Ingen kan vara en stor tänkare, som icke erkänner, att en tänkares första plikt är att följa sitt förnuft, till hvilka slutsatser det än må leda honom. Sanningen vinner mera till och med genom villfarelsen hos en person, hvilken med tillbörligt studium och förberedelse tänker på egen hand, än genom de riktiga åsikterna hos sådana,*

som endast hysa dem, emedan de icke stå ut med att tänka själfva.

Men det är icke uteslutande, ja icke ens i första rummet för att dana stora tänkare, som tankefrihet är af nöden. Den är tvärtom lika mycket eller t. o. m. än mera oundgänglig, för att människor i allmänhet skola sättas i stånd att uppnå den grad af andlig utveckling, hvaraf de äro mäktiga. Det har funnits och torde komma att finnas enskilde store tänkare äfven under tillstånd af allmänt andligt slafveri. Men det har under ett sådant tillstånd aldrig funnits och skall aldrig komma att finnas *ett andligen lifskraftigt folk*. Närhälst ett folk under någon period har närmat sig ett sådant tillstånd, har detta skett därigenom, att fruktan för kätterskt tänkande för någon tid varit undanröjd. Men där det råder en tyst öfverenskommelse, att grundsatser icke få bli föremål för meningsbyte, där diskussionen af de viktigaste frågor, som kunna sysselsätta mänskligheten, betraktas som avslutad, där kunna vi icke vänta att finna denna höga grad af allmän andlig värksamhet, som gjort vissa perioder af historien så märkvärdiga. Aldrig hafva, där man undflytt striden om de ämnen, som äro stora och viktiga nog för att uppväcka hänförelse, människornas sinnen blifvit satta i rörelse ända från botten, och sådana impulser gifvits, som stundom höjt äfven personer af medelmåttigt förstånd till en ståndpunkt, som är värdig tänkande varelser. På det senare hafva vi ett exempel i förhållandet i Europa under den tid, som följde omedelbart på reformationen; ett annat, ehuru begränsat till kontinenten och till de mera bildade klasserna, i de filosofiska rörelserna under senare hälften af 1700-talet; och ett tredje af ännu kortare varaktighet i den andliga jäsningen i Tyskland under den Göthe-Fichteska tiden. Dessa perioder äro mycket olika med afseende på de särskilda åsikter, som under hvar och en af dem utvecklades; men de äro lika däruti, att under alla tre *auktoritetens ok var brutet*. Under dem alla hade ett gammalt andligt tyranni blifvit afskaffat, utan att något nytt ännu trädt i dess ställe. De impulser, som under dessa tre perioder gäfvos, hafva gjort Europa till hvad det nu är. Hvarje särskild förbättring, som vunnit insteg i människornas sinnen eller i samhällsförhållandena, kan tydligt spåras tillbaka till någon af dem. Sedan någon tid ser det ut, som om alla dessa tre impulser i det närmaste hafva uttömt sin kraft; och vi kunna icke vänta oss någon ny, förrän vi åter häfda vår andliga frihet.

27

3. Se härom n:o 16 af dessa småskrifter, *Karl Bohlin*, Jorden och solsystemet.

4. *Nyttighetsfilosofi*, den lära som anser, att lyckan och nyttan bör läggas till grund för våra handlingar (»den största möjliga nytta för det största möjliga antalet»).

Öfvers.

5. Antiklimax: när en bild, ett uttryck, ett bevis o. s. v. af svagare och mattare beskaffenhet följer på ett eller flera nyss förut anförda. Den riktiga gången är att låta satsen fortgå från de svagare till det starkaste (klimax), hvarigenom större skönhet och värkan ernås.

Öfvers.

6. *Stoikerna* voro forngrekiska filosofer, som utmärkte sig genom en sträng sedelära, främmande för alla vekare känslor, förakt för smärtan och jämnmod i alla lifvets skiften.

Öfvers.

7. Ett folkslag i det gamla Grekland.

Öfvers.

8. Svenska tryckfrihetslagens § 3 mom. 2 belägger med böter eller fängelse »förnekelse af en Gud och ett lif efter detta eller af den rena evangeliska läran», när det sker i tryckt skrift.

Öfvers.

9. Det nyss anförda lagrummet tillämpades senast den 26 maj 1888, då ansvarige utgifvaren af tidningen Socialdemokraten, Hjalmar Branting i Stockholm dömdes till 150 kronors böter och i juni samma år, då Viktor E. Lennstrand i Örebro dömdes till 250 kronors böter, hvilket senare straff i Svea hofrätt (hofrättsrådet Widströms division) skärptes till 3 månaders fängelse. Båda domarne fastställdes i högsta domstolen. Det förra åtalet föranstaltades af statsrådet J. H. Lovén, det senare af justitieministern Axel Bergström. — En redogörelse för den mängd hädelsemål, upplösningar af sammankomster, förbud mot föredrags hållande m. m., som på sista tiden förekommit i vårt land, skulle bli alltför vidlyftig. Här må endast i korthet anföras, att ensamt Lennstrand blifvit 4 gånger åtalad för hädelse i tryckt skrift (alla gångerna frikänd af jury) och 5 gånger för hädelse i muntliga föredrag; 2 af dessa mål äro nyligen (den 21 okt. 1889) afgjorda i högsta domstolen: L. dömdes till 6 månaders fängelse. Tre af de åtalade föredragen äro utgifna i tryck, utan att åtal följt — målet skulle i så fall afgöras af jury.

Öfvers.

10. En kraftig varning kan hämtas från tilldragelserna vid tiden för Sepoy-upproret i Indien. I den blandning af vår nationalkarakters sämsta egenskaper, som då framträdde, intog religiös förföljelse ett framstående rum. Fanatiska och hycklande prästers utgjutelser från predikstolen må vara oförtjanta af uppmärksamhet; men viktigare är, att hufvudmännen för det evangeliska partiet förklarade såsom sin grundsats för hinduerna och muhamedaners styrande, att man icke borde af allmänna medel lämna understöd åt skolor, där bibeln icke läses, och såsom en nödvändig följd häraf icke låta några offentliga ämbeten beklädas af andra än värkliga eller föregifna kristna. Man berättar, att en understatssekreterare uti ett tal, som han den 12 nov. 1857 höll till sina valmän, yttrat, att »den britiska styrelsens fördragsamhet med deras tro (ett hundrade millioner britiske undersåtars tro), med den vidskepelse, som de kallade religion, hade haft den värkan att fördröja det britiska namnets tillväxt och att hindra kristendomens välgörande utbredning ... Fördragsamhet vore en hörnsten för detta lands religiösa frihet; men man borde icke missbruka detta dyrbara ord. Så som

han förstode det, innebure det fullkomlig frihet för alla: fri religionsutöfning för *alla kristna, hvilkas religion hvilade på samma grund*. Den innefattade fördragsamhet med alla bekännelser och sekter af *kristna, hvilka trodde på den ende återlösaren.*» Jag önskar fästa uppmärksamheten på det faktum, att en person, som ansetts värdig att under en frisinnad regering bekläda ett högt ämbete uti detta lands styrelse, uttalar den åsikten, att alla, som icke tro på Kristi gudom, stå utom fördragsamhetens rāmärken. Hvem kan efter detta vanvettiga uttalande öfverlämna sig åt den illusionen, att religiös förföljelse har försvunnit för att aldrig återkomma?

3. Äfven om vi kunde vara vissa om, att den åsikt vi söka undertrycka är falsk, så skulle likväl dess undertryckande vara ett ondt.

Låt oss öfvergå till andra delen af beviset och i det vi lämna å sido den förutsättningen, att någon af de härskande meningarna kan vara falsk, i stället antaga, att de äro sanna, och undersöka på hvad sätt dessa meningar sannolikt skola uppfattas, om deras sanning icke får fritt och öppet granskas. Huru ovillig än en person, som har en fast öfvertygelse, torde vara att medgifva, att hans åsikt möjligen kan vara falsk, borde han likväl besinna, att huru sann åsikten än må vara, skall den, såvida den icke grundligt, ofta och frimodigt får diskuteras, komma att omfattas såsom en död dogm icke såsom en lefvande sanning.

Det finnes en klass af människor (lyckligtvis numera icke så talrik som fordom), hvilka anse det nog, om en person obetingat går in på hvad de anse såsom sant, äfven om han icke har någon som helst kännedom om grunderna för åsikten eller skulle kunna med framgång försvara den ens mot de ytligaste angrepp. Om sådana personer en gång lyckas få sin tro antagen på grund af auktoritet, så tänka de naturligtvis, att ingenting godt men väl åtskilligt ondt skulle följa däraf, att dess fria diskuterande tillåtes. Hvarest deras inflytande har öfverhand, göra de det nästan till en omöjlig sak, att de härskande meningarna förkastas med förstånd och öfverläggning, ehuru de fortfarande kunna förkastas våldsamt och oförståndigt. Ty att helt och hållet utestänga meningsutbyte är sällan möjligt, och när det en gång får insteg, äro sådana trosföreställningar, som icke grunda sig på öfvertygelse, färdiga att gifva vika för den svagaste tillstymmelse till bevis. Men äfven om man också bortser från denna möjlighet — om man antager, att den sanna åsikten kvarblifver i medvetandet, som en fördom, en tro, oberoende af hvarje bevis och otillgänglig därför — så ligger det i öppen dag, att detta icke är det sätt, hvarpå sanningen bör omfattas af ett förnuftigt väsende. Det är icke att känna sanningen. Sanningen på detta sätt omfattad är blott en öfvertro mera, som tillfälligtvis är fästad vid ord, hvilka uttala en sanning.

Om människornas förstånd och omdöme böra odlas — något som åtminstone protestanterna icke förneka — huru kunna väl dessa förmögenheter lämpligare öfvas hos hvar och en än genom en undersökning af de frågor, som röra honom så nära, att det anses nödvändigt för honom att uti dem hafva en öfvertygelse? Om det finnes något, som mer än allt annat bidrager till förståndets uppodlande, så är det i sanning förvärfvandet af kunskap om grunderna för de åsikter man själf äger. Hvilken åsikt än personer må hysa i frågor, uti hvilka det är af yttersta vikt att man har en riktig åsikt, böra de vara i stånd att bemöta åtminstone de vanligaste inkasten. "Men," torde någon säga, "man kan *lära dem* grunderna för deras åsikter. Det är icke nödvändigt att meningar blott mekaniskt eftersägas därför, att man aldrig hört dem bestridas. Personer, som lära geometri, inpräglade icke blott lärosatserna i sitt minne, utan lära jämväl att förstå bevisen; och det skulle vara oförnuftigt att påstå, att de måste vara okunniga om grunderna för de geometriska sanningarna därför, att de aldrig höra någon bestrida eller söka vederlägga dem." Utan tvifvel! En dylik undervisning är tillräcklig i ett sådant ämne som matematik, där ingenting alls kan sägas till försvar för en falsk åsikt. Det är egendomligt för de matematiska sanningarna, att alla skälen äro till förmån för den ena sidan. Där finnas inga invändningar och inga svar på invändningar. Men i alla frågor, där olikhet i åsikter är möjlig, beror sanningen på ett utslag, som fälles mellan två grupper af stridiga skäl. Till och med inom naturvetenskaperna äro alltid flere förklaringar af samma företeelse möjliga, t. ex. en geocentrisk teori vid sidan af den heliocentriska, flogiston vid sidan af syre.^[11] Man måste uppvisa, hvarför denna ena teorien ej kan vara den sanna, och förr än detta blifvit uppvisat, och vi inse, på hvad sätt det har skett, förstå vi icke grunderna för vår mening. Och om vi vända oss till frågor, som äro oändligt mycket mera invecklade än de nyss anförda, till moraliska, religiösa, sociala och praktiska frågor, bestå tre fjärdedelar af bevisen för hvarje bestridd mening i ett vederläggande af de skäl, som synas tala till förmån för någon därifrån afvikande åsikt. Forntidens näst störste talare, Cicero, har anförtrött oss, att han alltid studerade sin motståndares sak med lika stor, om icke större ifver än sin egen. Det som Cicero sålunda använde såsom ett medel att vinna framgång inför rätta, borde efterliknas af hvar och en, som forskar på något område i afsikt att komma till sanningen. Den som endast känner till sin egen synpunkt i en sak, känner den föga. Hans skäl kunna möjligen vara goda, och kanske har ingen förmått att gendrifva dem. Men om han å sin sida är lika mycket ur stånd att vederlägga skälen för den motsatta åsikten, om han icke ens vet, hvilka de äro, då har han ingen anledning att föredraga den ena åsikten framför den andra. Det förnuftigaste han kunde göra vore att uppskjuta att fälla något omdöme i frågan. Om han icke bekvämar sig därtill, ledes han antingen af auktoritetstro eller antager, såsom människor i allmänhet göra, den åsikten, för hvilken han känner den största böjelsen. Och det är icke ens nog att han får höra motståndarens skäl af sina egna lärare, i det skick *de* framställa dem och åtföljda af hvad de erbjuda som vederläggning. Detta är icke rätta sättet att låta motståndarens skäl komma till sin rätt och få honom att fullt inse hvad de innebära. Han bör få tillfälle att höra dem framställas af personer, som värkligen tro på dem; som försvara dem *på allvar* och därvid göra det yttersta de förmå. Han måste lära känna dem i deras mäst antagliga och öfvertygande form; han måste känna hela tyngden af de svårigheter, som en sann uppfattning af saken har att möta och öfvervinna. I annat fall skall han aldrig kunna sätta sig i värklig besittning af den del af sanningen, som bemöter och undanröjer dessa svårigheter. Nittionio bland hundra af hvad man kallar personer med uppfostran befinna sig i denna belägenhet; och det äfven bland dem, som kunna flytande tala för sina meningar. Det är möjligt, att deras åsikt är sann, men efter allt hvad de veta därom kunde den lika gärna vara falsk. De hafva aldrig satt sig in i de personers uppfattning, som tänka olika med dem, och öfvervägt, hvad sådana personer skulle hafva att säga;

och följaktligen *känna* de i själva verket icke den lära, som de *bekänna*. De känna icke till de delar däraf, som förklara och försvara de öfriga; de resonnemang, som visa, att en sak, som skenbart strider mot en annan, låter sig därmed förena, eller att af två till utseendet starka skäl det ena och icke det andra bör föredragas. För alla de delar af sanningen, hvilka äro de verkliga afgörande och bestämma en verkligt sakkunnig persons omdöme, äro de främmande; och ingen känner dessa delar, som icke opartiskt och fördomsfritt har hört båda parterna och bemödat sig att se bådars skäl i den starkaste belysning. Så viktig är denna grundsats för en verklig insikt i moraliska och allmänt mänskliga spörsmål, att om en viktig sanning icke har några vedersakare, så är nödvändigt att föreställa sig, att sådana finnas och att förse dem med de starkaste skäl, som den skickligaste "djäfvulens advokat" skulle kunna tänka ut.

31

Låt oss antaga, att en fiende till tankefriheten, för att försvaga styrkan af detta bevis, skulle invända, att det ingalunda är nödvändigt, att *folk i allmänhet* får veta och förstå allt, som af filosofer och teologer kan sägas för eller emot deras åsikter. Vanligt folk behöfver alls icke vara i stånd att afslöja en fyndig motståndares alla misstag och felslut. Det är fullkomligt tillräckligt om det alltid finnes *någon*, som är i stånd att bemöta dem, så att ingenting, som skulle kunna missleda okunniga personer, kvarstår ovederlagt. Personer med medelmåttigt förstånd, hvilka blifvit undervisade om de viktigaste grunderna för de sanningar, som inskräfts hos dem, böra lita på auktoritet för rätten och göras uppmärksamma på, att de hvarken hafva kunskaper eller förmåga nog för att besegra alla svårigheter, som kunna uppställas, utan böra nöja sig med vissheten om, att alla invändningar, som man gjort, blifvit vederlagda eller kunna vederläggas af dem, som därtill blifvit särskilt undervisade.

Äfven om man åt denna uppfattning gör det yttersta medgifvande, som de kunna fordra, hvilka hafva de minsta anspråken på det mått af insikt uti en sanning, som bör åtfölja tron därpå, så äro likväl skälen för fritt meningsutbyte i intet afseende försvagade. Ty äfven denna åsikt erkänner ju, att människorna böra hafva någon förnuftig säkerhet för, att alla invändningar blifvit på ett tillfredsställande sätt vederlagda; men huru skola de kunna vederläggas, om det, som tarfvar vederläggning, icke får uttalas? Eller huru kan man veta, att vederläggningen är tillfredsställande, om vedersakarna icke få något tillfälle att försvara den motsatta meningen? I alla händelser måste ju åtminstone filosoferna och teologerna, hvilkas uppgift är att lösa svårigheterna, göra sig förtrogna med dessa i deras mäst besvärande form, äfven om sådant icke är nödvändigt för allmänheten; och detta kan icke ernås med mindre, än att de få fritt uttalas och framställas i den gynnsammast möjliga dager. Den katolska kyrkan har ett eget sätt att gå till väga vid denna vanskliga uppgift. Hon drager en skarp gräns emellan sådana, som tillåtas antaga trosläror på grund af öfvertygelse, och sådana, som måste antaga dem på god tro. Hon medgifver visserligen ingendera klassen något val med afseende på det, som skall antagas, men hon både tillåter och uppmuntrar prästerna, åtminstone sådana bland dem till hvilka hon kan hysa fullt förtroende, att sätta sig in uti motståndarnas inkast för att kunna besvara dem och att för detta ändamål läsa kätterska böcker. För lekmåns medgifves icke detta annat än efter särskilt tillstånd, som är svårt att erhålla. Denna lära erkänner således, att kunskap om kättarnas åsikter är nyttig för lärarna, men finner likväl utan själfmotsägelse medel att förvägra alla andra sådan kunskap; och gifver sålunda åt "eliten" mera andlig odling, men också icke större andlig frihet än åt massan. Genom detta påfund lyckas hon ernå det slags andliga öfverlägsenhet, som hennes afsikter kräfva. Ty, ehuru odling utan frihet aldrig har skapat en stor och frisinnad ande, så kan den likväl åstadkomma en fyndig advokat för en sak. Men i protestantiska länder är denna utväg afskuren, ty protestanterna påstå (åtminstone i teorien), att ansvaret för hvars och ens religiösa öfvertygelse måste bäras af honom själf och ej får kastas på lärarna. Emellertid är det i våra dagar omöjligt att utestänga obildade personer från sådana skrifter, som läsas af de bildade. Om mänsklighetens lärare skola kunna få kännedom om allt, som de önska veta, så måste det vara tillåtet att utan inskränkning skriva och offentliggöra hvad som hälst.

32

Om likväl de skadliga värkningarna af bristen på fri diskussion (under förutsättning af, att de antagna meningarna äro sanna) vore inskränkta till att personer lämnas i okunnighet om grunderna för dessa meningar, så kunde man tycka, att detta är, om också ett *intellektuellt*, dock icke något *moraliskt* ondt, och att det icke förminskar värdet af dessa åsikter i fråga om deras inflytande på karaktären. Men det är ett faktum, att vid frånvaron af meningsutbyte förgätas icke blott grunderna till en lära, utan äfven själfva dess ursprungliga mening. De ord, som förkunna den, uppväcka icke längre de idéer, eller i alla händelser endast somliga af de föreställningar, som de ursprungligen framkallade. I stället för en varm öfvertygelse och en lefvande tro kvarstå endast ett antal fraser, bibehållna genom vanan. Den friska kärnan är borta, om också skalet återstår. Man kan icke nog allvarligt studera och begrunda de kapitel uti människosläktets historia, som upptagas och utfyllas af detta faktum.

33

Det belyses, detta faktum, af erfarenheten om nästan alla etiska lärors och religiösa trosbekännelsers historia. Dessa läror och bekännelser äro fulla af innehåll och lif för dem, som gifvit dem upphof, eller för upphofsmännens omedelbara lärjungar. Deras mening fortfar att kännas med oförminskad styrka eller uppnår till och med ännu fullare medvetenhet, så länge man strider för att gifva läran eller bekännelsen öfvermakt öfver andra trosläror. Slutligen blir hon antingen härskande, blir "den allmänna meningen", eller också häjdas dess framsteg; hon bibehåller det område, hon vunnit, men upphör att spridas vidare. När ettdera af dessa resultat uppnåtts, blir striden mattare och dör småningom bort. Trosläran har nu vunnit en ställning såsom en allmänt antagen mening eller åtminstone en tillåten sekts eller fraktions åsikt. De som hylla den, hafva i allmänhet *ärft*, icke *antagit*, densamma; och öfvergång från en sådan troslära till en annan sker endast undantagsvis samt utgör i mycket ringa mån föremål för bekännarnas tankar. I stället för att såsom i början ständigt vara på sin vakt antingen för att försvara sig mot hela världen eller för att bringa hela världen på sin sida, hafva de slagit sig i ro, och, om de kunna undgå det, hvarken lyssna

de till inkast emot sin tro, eller oroa olika tänkande, om sådana finnas, med försök att häfda dess företräden. Från denna tidpunkt kan man vanligen datera aftagandet af en trosläras lifaktighet. Vi höra ofta, huru religionslärare af alla bekännelser beklaga sig öfver svårigheten att i sina åhörarens sinnen upprätthålla en så liflig uppfattning af den sanning, de till namnet bekänna, att den genomtränger deras känslor och invärkar bestämmande på hela deras lefverne. Så länge trosläran ännu kämpade för sin tillvaro, klagade man icke öfver sådana svårigheter. Till och med de ringare kämparna visste och kände då, hvad de stredo för, insågo olikheterna mellan deras och andra bekännelser. Vid detta skede i hvarje trosläras tillvaro fanns det icke få personer, hvilka hade utfört dess grundsatser i alla tankens former, öfvervägt och betraktat dem från alla viktiga synpunkter, 34

erfarit hela den invärkan på karaktären, som tron på denna lära kunde framkalla hos ett af henne helt och hållet genomträngt sinne. Men när den öfvergått till en nedärfd tro, som mottages passivt, icke aktivt—då man icke längre i samma grad som i början tvingas att använda sin kraft på de spörsmål, som trosläran föranleder, uppstår småningom en växande böjelse att af trosläran glömma allt utom formlerna och att lämna den ett slappt och dött bifall, liksom om dess antagande på god tro befriade från nödvändigheten att göra den lefvande i medvetandet eller att pröfva den genom personlig erfarenhet. Och slutligen upphör den nästan helt och hållet att hafva något som helst inflytande på människornas inre lif. Då inträffa de fall, som i vår tid äro så talrika att de nästan utgöra flertalet, i hvilka trosläran liksom stannar utom själen, gör den hård och oemottaglig för alla andra inflytelser på våra högsta förmögenheter. Den visar sin makt genom att hindra hvarje djup och lefvande öfvertygelse att få insteg, och uträttar själf intet för förstånd eller hjärta, om ej att stå där som skiltvakt för att hålla dem båda tomma.

I hvilken grad lärosatser, som i sig själfva voro ägnade att göra det djupaste intryck på själen, kunna begravas däri såsom döda trosartiklar utan att förvärligas i föreställning, känsla eller förstånd, därpå har man ett exempel uti det sätt, på hvilket flertalet bekännare nu omfatta kristendomens läror. Med kristendomen förstår jag här detsamma, som alla kyrkor och sekter mena därmed, nämligen de läror och grundsatser, som innehållas i Nya Testamentet. Dessa betraktas såsom heliga och antagas såsom lagar af alla, hvilka bekänna sig till kristendomen. Och likväl är det knappt för mycket att påstå, att icke *en* kristen af tusende inträttar eller bedömer sitt handlingssätt efter dessa lagar. Den måttstock han rättar sig efter, är hans nations, hans klass', hans sekts vanor. Han har således å ena sidan en samling af etiska grundsatser, hvilka han tror hafva blifvit honom förlånade af en ofelbar visdom, såsom regler för hans lefverne, och å den andra sidan en mängd alldagliga meningar och vanor, hvilka till en viss grad öfverensstämma med somliga af dessa grundsatser, i mindre grad med andra och rent af stå i strid med ännu andra af dem, och hvilka på det hela taget utgöra en sammanjämkning af den kristna trosläran med det världsliga lifvets inträssen och ingifvelser. Den förra ägnar han sin hyllning, de senare sin värkliga lydnad. Alla kristne tro, att de fattiga och låga och de, som lida förföljelse af världen, äro saliga; att det är lättare för en kamel att gå genom ett nålsöga, än för en rik man att inkomma i himmelriket; att de icke skola döma, på det att de icke må varda dömda; att de skola alls intet svärja; att de skola älska sin nästa så som sig själfva; att om någon tager deras mantel, skola de gifva honom kjorteln med; att de icke skola sörja för morgondagen; att om de vilja varda fullkomliga, så skola de sälja allt det de äga och gifva åt de fattiga. Och de *hyckla icke* när de säga, att de tro dessa saker. De tro dem värkligen så, som människorna tro allt, som de städse hört berömmas och aldrig motsägas. Men är det fråga om den *levvande tro*, som bestämmer vårt handlingssätt, så tro de på dem jämt upp så mycket, som det är brukligt att handla efter dem. Satserna sådana de stå där äro tjänliga att slå motståndare med; och det förstås, att de om möjligt framställas såsom skäl för hvad helst personer göra, som de anse berömligt. Men om någon ville påminna dessa människor om, att samma satser fordra en oändlighet af saker, som de aldrig ens tänkt på att göra, så skulle han därpå ingenting annat vinna än att bli räknad bland dessa föga omtyckta personer, hvilka lägga an på att vara bättre än annat folk. Trossatserna hafva intet inflytande på vanliga bekännare, äro icke en makt i deras själar. Man har af gammal vana en viss vördnad för ljudet af dem, men ingen känsla, som kan göra dem lefvande i sinnet. Och när det gäller handling, ser man sig omkring efter A eller B för att erfara, huru långt man bör gå uti att lyda Kristus.

Vi kunna vara förvissade om, att förhållandet bland de första kristne icke var sådant utan helt annorlunda. Hade det varit så, skulle kristendomen aldrig hafva uppväxt från en obetydlig sekt bland de föraktade judarna till det romerska väldets religion. När deras fiender sade: "se, hur de kristna älska hvarandra" (en anmärkning, som sannolikt ingen skulle göra numera), hade dessa säkerligen en mycket lifligare känsla af hvad deras tro innebar, än de någonsin sedan haft. Och detta är sannolikt hufvudorsaken därtill, att kristendomen nu gör så små framsteg i att utsträcka sitt område och ännu efter aderton århundraden nästan uteslutande är inskränkt till europeerna och deras afkomlingar. Och bland de strängt religiösa, hvilka hafva mycket allvar med sina läror och fästa mycket större betydelse vid dem, än folk i allmänhet gör, händer det vanligen, att den del af deras troslära, som sålunda är jämförelsevis lefvande för deras sinnen, är den, som förskrifver sig från Luther, Calvin eller Knox eller någon annan sådan person, som står deras egen karaktär mycket närmare. Hvad Kristus lärt har däremot endast en passiv tillvaro i deras sinnen, och åstadkommer knappast någon annan värkan än den, som blotta åhörandet af så kärleksfulla och milda ord medför. Det finnes utan tvifvel många skäl, hvarför de läror, som äro utmärkande för en sekt, bibehålla mera lifaktighet än de, som äro gemensamma för alla sekter, och hvarför religionslärarna göra sig större möda att hålla de förras betydelse vid lif. Men *en* orsak är för visso den, att dessa utmärkande läror äro omtvistade och oftare måste försvaras mot uppenbara vedersakare. När ingen fiende längre är inom synhåll, inslumra både lärare och lärjungar på sin post.

Det samma gäller i allmänhet taget om alla traditionela läror — sådana, som innehålla vishets- och lefnadsregler, lika väl som moral och religion. I hvarje språk och litteratur finnas en mängd

allmänna satsen om lifvet, både om hvad det är, och hur man däri bör uppföra sig; satsen som hvar och en känner till, hvar och en upprepar eller åhör med bifall och hvilka betraktas som erkända sanningar, men hvilkas betydelse de fläste först då lära inse, när erfarenheten (och vanligen en smärtsam erfarenhet) gjort dem till en verklighet för dem. Huru ofta händer det icke, att smärtan af någon oföretsedd olycka eller misräkning kommer en person att uti sitt minne återkalla något ordspråk eller allmänt talesätt, som han känt sedan barndomen och hvars mening skulle hafva bevarat honom från denna olycka, om han någonsin förut hade förstått den så, som han nu gör. Härtill finnas visserligen andra orsaker än frånvaron af meningsutbyte: många sanningars mening *kan* icke till fullo förstås, förr än personlig erfarenhet gjort den till vår egendom. Men äfven *dessa* mening skulle hafva blifvit mycket bättre insedd och det som blifvit insett, mycket djupare inpräglat i själen, om människor vore vana vid att höra skäl uppställas för och emot en sak af personer, som förstå den. Människornas olyckliga böjelse att upphöra att tänka öfver det, som de icke längre tvifla på, är orsaken till hälften af deras misstag. En samtida författare uttrycker sig ganska träffande, då han talar om "en afgjord åsikts djupa sömn".

37

Huru? torde någon fråga, är då frånvaron af enstämighet ett oeftergifligt villkor för sann kunskap? Är det nödvändigt, att en del af människosläktet skall framhärda i villfarelse, för att andra skola sättas i stånd att uppnå sanningen? Måste en troslära upphöra att vara verklig och lefvande, så snart den blifvit allmänt antagen, och är aldrig en sats fullkomligt insedd och förstådd, så fram icke något tvifvel därpå kvarstår? Så snart människorna enhälligt antagit en sanning, måste då denna sanning gå under i deras inre? Man har hittills trott, att upplysningens högsta mål och skönaste resultat skulle vara att mer och mer ena människorna i kännedomen om alla viktiga sanningar; — skall då upplysningen räcka blott så länge, som den ännu icke fullbordat sitt värk? Skola stridens frukter gå förlorade, så snart segern blifvit fullständigt vunnen?

Jag påstår icke något sådant. Under mänsklighetens framåtskridande skall antalet af de lärosatser, hvilka icke längre omtvistas eller betvivlas, ständigt tillväxa; och människosläktets lycka skulle nästan kunna mätas efter antalet och vikten af de sanningar, som nått den punkt, att de lämnas oantastade. Att i den ena punkten efter den andra hvarje allvarlig strid upphör, är ett nödvändigt skede uti en menings stadgande; ett stadgande, som är lika välgörande om meningen är sann, som farligt och olycksbringande om den är falsk. Men ehuru denna gradvisa förminskning af meningsskiljaktighetens område är nödvändig i detta ords båda bemärkelser, i det den är på en gång oundviklig och oundgänglig, så äro vi därför icke tvungna att antaga, att alla dess följder måste vara välgörande. Förlusten af ett så viktigt hjälpmedel till en verklig och lefvande uppfattning af sanningen, som det, hvilket ligger i nödvändigheten af att ständigt vara redo att förklara den för och försvara den mot vedersakare, är visserligen icke tillräcklig att uppväga vinsten af dess allmänna erkännande; men är dock ett icke obetydligt afdrag från denna vinst. Där man icke längre äger denna fördel, vore det enligt min åsikt önskvärdt, att människosläktets lärare försökte att skaffa en ersättning därför, att de vidtogte någon anordning för att göra frågans svårigheter lika klara och lefvande för lärjungens medvetande, som om de framkastades emot honom af någon för hans omvändelse ifrande kämpe för den motsatta åsikten.

38

Men i stället för att söka utfinna nya metoder för detta ändamål, hafva de låtit de metoder gå förlorade, som man fordom ägde. Den sokratiske dialektiken, på hvilken vi hafva ett så storartadt exempel uti Platos dialoger, var en metod af detta slag. Den var egentligen en negativ diskussion om filosofiens och lifvets stora frågor, som med fulländad skicklighet var inrättad i det syfte att öfvertyga hvem som helst, som endast tillägnat sig den härskande meningens allmänna talesätt, att han icke förstod saken, att han hittills icke fäst någon bestämd mening vid de läror, han bekände; på det att han, när han blef varse sin okunnighet, skulle finna den väg, hvarpå han kunde ernå en fast öfvertygelse, grundad på en klar uppfattning af såväl lärornas mening som af bevisen för dem. Disputationerna i medeltidens skolor hade ett något liknande ändamål. De åsyftade, att man skulle kunna försäkra sig om, att lärjungen förstode sin egen mening och (såsom en nödvändig förutsättning härför) den motsatta åsikten och sålunda kunna försvara den förra och vederlägga den senare. Dessa disputationer hade emellertid det obotliga felet, att de grundsatser, till hvilka man vädjade, voro hämtade från auktoriteter, icke ur förnuftet; och äfven såsom öfning för förståndet voro de i hvarje afseende underlägsna den mäktiga dialektik, som utbildade förståndet hos Sokrates' lärjungar. Men den modärna bildningen har båda slagen att tacka för vida mer än man vanligen är böjd att medgifva; och den nuvarande uppfostringsmetoden har intet, som i minsta mån ersätter någondera. En person, som erhåller all sin undervisning af lärare eller ur böcker, undgår kanske frestelsen att låta sig nöja med det, som han sålunda fått inpluggat, men han nödgas icke att höra båda parterna. I följd häraf är det företrädet att känna båda sidornas åsikter äfven bland tänkare långt ifrån allmän. Och den svagaste delen af det, som hvar och en säger till försvar för sina åsikter, är den, hvarmed han afser att bemöta invändningar. Det är en vana nu för tiden att tala föraktligt om negativ kritik — d. v. s. den, som uppvisar bristerna i teorier och missförhållanden i det praktiska lifvet, utan att framställa positiva sanningar. En sådan negativ kritik skulle visserligen vara torftig nog såsom slutresultat; men såsom ett medel att uppnå positiv kunskap eller en öfvertygelse, som är värd detta namn, kan den icke skattas för högt. Och till dess människorna åter systematiskt öfvas i en sådan negativ kritik, skall det finnas blott ett fåtal stora tänkare och öfverhufvud taget en låg intellektuel ståndpunkt inom alla forskningsgrenar utom matematik och naturvetenskap. I inga andra ämnen förtjänar någons meningar namnet kunskap, så vida han icke, antingen förmådd därtill af andra eller själfmant, genomgått samma andliga process, som skulle hafva varit oundviklig, i fall han hade utkämpat en meningsstrid med verkliga motståndare. Huru oförnuftigt är det då icke att, när det af sig själf erbjudes oss, lämna å sido det, som är så oersättligt och så svårt att åstadkomma i fall det saknas. Om det således finnes personer, hvilka bestrida en härskande åsikt, eller skulle göra det, om det tillätes dem af lagen och allmänna meningen, så böra vi tacka dem därför, uppmärksamt lyssna till dem, och glädja oss öfver, att

39

någon vill göra för oss, hvad vi annars själfva med mycket större besvär borde söka åstadkomma, om vi fäste någon vikt vid fastheten och lifaktigheten af vår öfvertygelse.

11. Den geocentriska teorien antager, att solen och planeterna röra sig omkring *jorden*, den heliocentriska, att jorden och de öfriga planeterna röra sig omkring *solen*. — Den flogistiska teorien lärde, att kroppar vid förbränning förlora ett gasformigt ämne (flogiston), som förut fanns uti dem; den nyare åsikten antager, att i stället en kemisk förening med syrgas därvid äger rum.

Öfvers.

4. Stridiga åsikter äro vanligen endast delvis sanna eller delvis falska.

Det återstår ännu att tala om en af hufvudorsakerna till att meningsskiljaktighet är nyttig och skall fortfara att vara det ända till dess människosläktet har uppnått en grad af andlig utveckling, som för närvarande synes vara omätligt aflägsen. Vi hafva hittills betraktat endast tvänne möjligheter: att den rådande meningen kan vara falsk och följaktligen någon annan mening sann; eller att den rådande meningen är sann, i hvilket fall en konflikt med den motsatta villfarelsen är af väsentlig vikt för en klar uppfattning och liflig känsla af dess sanning.

Men det finnes ett tredje fall, som är vanligare än något af de förra, nämligen då stridiga meningar i stället för att vara den ena sann och den andra falsk, dela sanningen sins emellan så, att den kätterska åsikten är ägnad att fullständiga den sanning, hvaraf den antagna åsikten endast innehåller en del. Gängse åsikter om saker, som icke äro omedelbart tillgängliga för de yttre sinnena, äro ofta sanna, men innehålla sällan eller aldrig hela sanningen. De äro en del af sanningen, stundom en större stundom en mindre del, men öfverdrifna, förvrängda och skilda från de sanningar, af hvilka de borde åtföljas och begränsas. Kätterska meningar å andra sidan höra vanligen till de undertryckta och försummade sanningar, hvilka slitit de band, som hållit dem bundna, och antingen söka att förlikas med den sanning, som kan ligga uti det allmänna föreställningssättet, eller sätta sig upp däremot med lika stort anspråk på ofelbarhet, som om de innehölle hela sanningen. Det senare fallet hade hittills varit det vanliga, ty ensidighet har alltid varit regel bland människorna och mångsidighet undantag. Vid ett omslag i allmänna meningen stiger därför vanligen en del af sanningen tillbaka, då en annan framträder. Till och med framsteg, som skulle lägga en ny sanning till de gamla, sätta för det mästa endast en ofullständig sanning i stället för en annan sådan; och förbättringen består hufvudsakligen däruti, att det nya fragmentet af sanning är mera behöfligt, mera lämpat efter tidens kraf än det, som det ersätter. Och då de härskande åsikterna, äfven om de hvila på en sann grund, äro så ofullständiga, så borde hvarje åsikt, som innehåller något af den del af sanningen, som en härskande mening förbiser, betraktas såsom dyrbar, huru bristfällig och förvirrad den än må vara för öfrigt. Ingen som lugnt bedömer mänskliga angelägenheter, borde finna någon anledning att harmas öfver, att de, som bringa till vår kännedom sanningar, dem vi i annat fall skulle hafva förbisett, förbise några af dem, som vi inse. Snarare skall han betänka, att så länge den allmänt erkända sanningen är ensidig, är det mera önskvärdt än äljes, att äfven den icke erkända sanningen har ensidiga försvarare. Ty sådana äro vanligen de mäst energiska och de som hafva största utsikten att draga en motsträfvig uppmärksamhet till det korn af vishet, som de framställa, såsom vore det hela sanningen.

När sålunda t. ex. under 1700-talet nästan alla bildade och alla de obildade, som leddes af de förra, voro försjunkna i beundran för den så kallade civilisationen och för den modärna vetenskapens, litteraturens och filosofiens under, och då de i sitt öfverskattande af olikheten mellan samtidens och forntidens människor invaggade sig i den tron, att hela skillnaden var till deras egen fördel, så var det med en särdeles välgörande värkan, som Rousseau's paradoxer slog ned som bomber midt ibland dem och skingrade den kompakta massan af ensidiga åsikter samt tvungo dess spillror att återföreninga sig i en bättre form och med upptagande af nya beståndsdelar. Icke därför, att de härskande åsikterna på det hela taget voro fjärrare från sanningen än Rousseau's. Tvärtom, de voro henne närmare, de innehöllo mera positiv sanning och mycket mindre villfarelse. Men det fanns i Rousseau's läror en betydlig mängd af just de sanningar, som den härskande opinionen saknade; dessa hafva förts med uti åsikternas ström och utgöra den aflagring, som ligger kvar, sedan floden sjunkit undan. Att enkelhet i lefnadssättet är af högt värde, att ett konstlat sällskapslifs tvång och hyckleri har ett demoraliserande inflytande, äro tankar som aldrig utslocknat i odlade sinnen sedan Rousseau utgaf sina skrifter; och de skola i sin tid utöfva sin tillbörliga värkan, ehuru de för närvarande behöfva häfdas lika väl som någonsin, och häfdas med *handling*, ty ord hafva i denna sak nästan uttömt sin värkan.

Med afseende på samhällsfrågor åter är det ett nästan allmänt föreställningssätt, att ett parti för upprätthållande af den bestående ordningen och ett parti för framåtskridande och reform båda äro nödvändiga förutsättningar för ett sundt samhällstillstånd; tills endera har utvidgat sin andliga synvidd därhän, att det på samma gång blir ett ordnings- och framstegsparti, som förstår skilja emellan det, som bör bevaras och det, som bör förkastas. Hvardera af dessa partier härleder sin nytta från det andras bristfälligheter; men det är till stor del oppositionen från motpartiet, som håller dem båda inom sunda och förnuftiga gränser. Så framt icke de meningar, som gynna demokrati och aristokrati, förmögenhet och jämlikhet, samarbete och konkurrens, lyx och umbärande, socialism och individualism, frihet och disciplin och alla andra stående motsatser uti det praktiska lifvet, uttalas lika fritt och förfäktas och försvaras med lika skicklighet och kraft, är det ingen utsikt, att båda elementen skola erhålla sitt tillbörliga inflytande; den ena vågskålen skall alltid nödvändigt gå upp, när den andra sjunker. I det praktiska lifvet är sanningen i så hög grad en fråga om förlikning af motsatser, att endast få personer äro nog skarpsinniga och opartiska att genom en dylik jämkning närma sig det rätta, och detta måste ernås genom den våldsamma processen af ett fälttåg mellan stridande, som fäkta under fientliga banér. Om uti någon af de nyss uppräknade öppna frågorna endera åsikten har bättre anspråk på icke blott att fördragas utan att uppmuntras och understödjas, så är det den, som för tillfället råkar tillhöra *minoriteten*. Ty det är denna åsikt, som vid ifrågavarande tillfälle representerar de försummade inträssa, den del af mänsklig lycka, som är i fara att icke tillgodoses som sig bör. Jag vet, att i vårt land ingen ofördragsamhet utöfvas mot olika tänkande i de flästa af dessa frågor. Jag har anfördt dem för att genom talrika och erkända exempel visa allmängiltigheten af den satsen, att endast genom meningsskiljaktighet är det under människosläktets nuvarande tillstånd någon utsikt för sanningens

alla sidor att blifva tillgodosedda. Om personer finnas, som bilda ett undantag från världens skenbara enhällighet i någon fråga, så är det alltid sannolikt, att, äfven om världen har rätt, de, som afvika, hafva någonting att säga, som är värdt att höras af de öfriga, och att sanningen skulle förlora något genom deras tystnad.

Man skall måhända invända: "Men *några* allmänt antagna grundsatser, i synnerhet uti de högsta och viktigaste frågor, äro mera än halvesanningar. *Den kristna sedeläran* till exempel är hela sanningen i fråga om moralen, och om någon förkunnar en moral, som afviker därifrån, så är han helt och hållet på villovägar."

Som detta fall i praktiskt hänseende är det viktigaste af alla, så kan intet lämpa sig bättre för en pröfning af den allmänna grundsatsen. Men innan vi undersöka, hvad den kristna sedeläran är eller icke är, är det nödvändigt att bestämma, hvad som menas med uttrycket den kristna sedeläran. Om man därmed menar Nya Testaments sedelära, så förundrar det mig, att någon, som erhållit sin kunskap därom direkt ur denna bok, kan antaga, att den gaf sig ut för eller var ämnad att innefatta en fullständig sedelära. Evangelierna hänföra sig alltid till en förut befintlig sedelära och inskränka sina föreskrifter till de punkter, där denna borde rättas eller ersättas genom mera omfattande och högre. De uttrycka sig därjämte i mycket allmänna ordalag, ofta omöjliga att tolka efter bokstafven och som besitta snarare poesiers eller vältalighetens förmåga att göra intryck, än en lagstiftnings noggrannhet. Att därur upprätta en etisk lärobyggnad har aldrig varit möjligt, utan att man tagit Gamla Testamentet till hjälp, ett system, som visserligen är utarbetat, men i många afseenden barbariskt och afsett för barbariska folk. Paulus, en förklarad fiende till detta judarnas sätt att tolka och fullständiga mästarens lära, hänför sig likaledes till en förut befintlig sedelära, nämligen grekernas och romarnas; och hans råd till de kristna äro i betydlig mån ett försök att lämpa sig efter denna, till och med i den utsträckning, att han öppet gillar slafveriet.^[12] Det som kallas kristen men hällre borde heta teologisk moral, är icke Kristus' och apostlarnas verk, utan har ett mycket senare ursprung. Den har småningom blifvit uppbyggd af den katolska kyrkan under de fem första århundradena, och ehuru den icke obetingat antagits af protestanterna har den dock blifvit mycket mindre förändrad af dem, än man kunnat vänta. I allmänhet hafva de nöjt sig med att skära bort de tillägg, som blifvit gjorda under medeltiden, och hvarje sekt har ersatt dem med nya tillägg, lämpade efter sin tid och sina böjelser. Att människosläktet står i en stor tacksamhetsskuld till denna sedelära och dess första förkunnare, är jag den siste att vilja förneka; men jag drar icke i betänkande att påstå, att den i många viktiga punkter är ofullständig och ensidig, och så framt ej idéer och känslor, hvilka icke erkännas af den, hade deltagit i utvecklingen af det europeiska lifvet och karaktären, skulle de mänskliga angelägenheterna nu befinna sig i ett vida sämre tillstånd än de göra. Den kristna moralen (nämligen hvad man kallar så) bär helt och hållet prägeln af en reaktion; den är till stor del en protest emot hedendomen. Dess ideal är snarare negativt än positivt; passivt snarare än aktivt; oskuld snarare än storsinnet; ett undflyende af det onda snarare än ett ihärdigt fullföljande af det goda. Man har träffande anmärkt, att i dess föreskrifter budet "du skall icke" otillbörligt öfverväger budet "du skall". I sin fasa för sinnligheten har den gjort askesen^[13] och sedan, genom en så småningom skeende jämkning af denna, laguppfyllelsen till sin afgud. Den framhåller hoppet om saligheten och fruktan för helvetet såsom rätta och tjänliga bevekelsegrunder för ett dygdigt lif. I detta afseende står den långt under de bästa af forntidens sedeläror och den gör allt, hvad den kan för att gifva sedligheten en i grunden själfvisk karaktär, i det den skiljer hvarje människas plikt känsla från hennes medmänniskors inträsen, utom för så vidt egennyttiga bevekelsegrunder bjuda henne att se dem till godo. Den är hufvudsakligen en lära om passiv lydnad; den inskräper undergifvenhet för alla faktiskt bestående myndigheter, hvilka vi visserligen icke böra lyda, när de ålägga oss något, som religionen förbjuder, men mot hvilka vi dock icke böra göra motstånd, än mindre uppror, äfven om de tillfoga oss aldrig så stora orättvisor. Och under det att plikter emot samhället i de bästa hedniska folks moral intaga ett oproportionerligt stort rum och otillbörligt inkräkta på individens rättmätiga frihet, så är uti den rent kristna etiken hela detta område af förpliktelser knappt omnämnt eller erkänt. Det är i *Koranen*^[14] icke i Nya Testamentet, som vi läsa följande sats: "En härskare, som sätter en person till en syssla, då det uti hans rike finnes en annan person, som är dugligare därtill, syndar emot Gud och emot staten." Den lilla hänsyn, som enligt våra nuvarande seder tages till idén om plikter mot det allmänna, härrör från grekiska och romerska, icke från kristna källor; liksom ock i det enskilda lifvets moral — hvad som kan finnas af själsstorhet, personlig värdighet och till och med hederskänsla härrör från den rent mänskliga, icke religiösa sidan af vår uppfostran och aldrig skulle hafva kunnat växa upp ur moraliska grundsatser, enligt hvilka den enda förtjänst, som öppet erkännes, är lydnad.

Jag påstår lika litet som någon, att dessa brister med nödvändighet vidlåda den kristna sedeläran, på hvilket sätt hon än må uppfattas, eller att de många uti ett fullständigt moraliskt system oundgängliga satser, som hon saknar, icke skulle kunna låta förena sig med henne. Ännu mindre skulle jag vilja påstå detta om Kristus' egna läror och föreskrifter. Jag tror, att Kristus' ord äro allt, som de, för så vidt jag kan förstå, voro ämnade att vara; att de icke äro oförenliga med något, som en omfattande moral fordrar; att allt, som är förträffligt i moraliskt afseende, kan inläggas uti dem, utan att man gör mera våld på deras ordalag än som hvar och en gjort, hvilken sökt ur dem uppbygga ett praktiskt system af lefnadsreglor. Men det är i fullkomlig öfverensstämmelse härmed att antaga, att de endast innehålla, och voro afsedda att innehålla *en del* af sanningen; att många viktiga delar af den högsta sedlighet icke tillgodoses eller ens åsyftas i de läror af kristendomens stiftare, som traditionen bevarat, och att de blifvit fullkomligt åsidosatta i det moraliska system, som den kristna kyrkan upprättat på grundvalen af dessa läror. Om det förhåller sig så, är det efter min åsikt ett stort misstag att framhärda uti försöket att i den kristna läran finna de fullständiga regler för vårt handlingssätt, hvilka dess upphofsman blott ville häfda och upplifva, men endast delvis själf framställa. Jag tror, att denna ensidiga uppfattning är på väg att blifva ett stort ondt i

praktiskt hänseende, därigenom att den i hög grad försvagar värkan af den moraliska undervisning och uppfostran, som så många välmenande personer nu omsider bemöda sig om att åstadkomma. Jag fruktar högeligen, att om man söker utbilda sitt förstånd och sina känslor efter en uteslutande religiös förebild, och lämnar å sido dessa världsliga mönster (som de må kallas i brist på ett bättre namn), hvilka förut ägde bestånd vid sidan af den kristna sedeläran och kompletterade henne, i det de mottogo något af hennes ande och i henne ingöto något af sin, så skall resultatet blifva, och är redan nu, en låg, krypande och slafvisk karaktär, hvilken, hur den än må underkasta sig det, som den anser vara den högsta viljan, likväl är oförmögen att höja sig till eller med sympati omfatta föreställningen om den högsta godheten. Jag tror, att andra etiska system än de, som kunna härledas från uteslutande kristna källor, måste äga bestånd vid sidan af den kristna etiken, för att åstadkomma mänsklighetens moraliska pånyttfödelse; och att det kristna systemet icke utgör något undantag från den regeln, att så länge människoförnuftet är ofullkomligt, fordrar sanningens inträse menings-skiljaktighet. Det är icke nödvändigt, att man behöfver ringakta de moraliska sanningar, som kristendomen innehåller, därför att man upphör att ringakta dem, som den icke innehåller. Där en sådan fördom eller ensidighet äger bestånd, är den utan gensägelse ett ondt; men ett ondt, som vi icke alltid kunna hoppas att undgå, utan måste betrakta såsom priset för ett ovärderligt godt. Mot de anspråk, som en del af sanningen gör på att vara hela sanningen, bör och måste man emellertid protestera; och om en reaktionär impuls skulle göra dem, som protestera, i sin tur orättvisa, så må denna ensidighet beklagas, men måste fördragas. Om de kristna vilja lära fritänkare att vara rättvisa emot kristendomen, så borde de själfva vara rättvisa mot fritänkarna. Det kan icke lända sanningen till någon gagn att blunda för det faktum, som är känt af alla, hvilka hafva den ringaste kunskap om litteraturhistorien, att en stor del af de ädlaste och mäst värdefulla sedliga lärdomar äro ett värk icke blott af män, som ej kände, utan äfven af män, som kände och förkastade den kristna läran.

Jag vill icke påstå, att äfven den mäst oinskränkta frihet uti att framställa alla möjliga åsikter skulle göra slut på olägenheterna af religiöst eller filosofiskt sektväsende. Om personer med inskränkt förstånd allvarligt omfatta en sanning, så kan man vara viss på, att den skall komma att förfäktas och i många hänseenden efterlefas så, som om ingen annan sanning funnes till i världen, eller åtminstone ingen, som kunde begränsa eller modifiera den förra. Jag vet ganska väl, att alla åsikter hafva en benägenhet att blifva ensidiga, och att denna benägenhet icke kan afhjälpas äfven genom det friaste meningsbyte utan till och med ofta ökas och tillväxer därigenom, i det att sanningar, som borde hafva insetts men ej blifvit insedda, förkastas med desto större häftighet, emedan de framställts af personer, hvilka man betraktar som motståndare. Men det är icke på lidelsefulla partigångare utan på lugnare och mera opartiska åskådare af striden, som denna brottning af olika meningar utöfvar sin välgörande värkan. Icke uti den våldsamma striden mellan delar af sanningen, utan uti det tysta undertryckandet af dess ena hälft ligger det onda, som man bör frukta. Det finnes alltid hopp, då personer nödgas höra båda partierna, men det är då de endast lyssna till den ena parten, som villfarelser stelna till fördomar och sanningen själf upphör att hafva sanningens värkan, i det den genom öfverdrift förvandlas till osanning. Och alldenstund få själfsegenskaper äro mera sällsynta än den domareförmåga, som kan fälla ett rättvist utslag mellan två parter, af hvilka blott den ena har någon advokat till sitt försvar, så har sanningen utsikt att segra endast i den mån hvarje sida däraf, hvarje mening, som innehåller någon del af sanningen, icke blott finner försvarare, utan äfven försvaras så, att den kan göra sig hörd.

Vi hafva nu visat, att tanke- och yttrandefrihet är nödvändig för mänsklighetens andliga välgång (på hvilken all annan välgång beror), och det på fyra särskilda grunder, som vi vilja i korthet sammanfatta:

För det första: Vi kunna icke veta, om icke den åsikt, som undertryckes, möjligen är sann; att förneka detta är att göra anspråk på ofelbarhet.

För det andra: Äfven om den undertryckta åsikten skulle vara en villfarelse, kan den innehålla och innehåller mycket ofta en del af sanningen; och eftersom den allmänna eller härskande meningen i en fråga sällan eller aldrig omfattar hela sanningen, är det endast genom kampen mellan motsatta meningar, som den ofullständiga sanningen har någon utsikt att fullständigas.

För det tredje: Till och med om den rådande meningen skulle vara icke blott sanning utan hela sanningen, så skall den, så fram icke dess kraftiga och allvarliga bekämpande tillåtes och värkligen äger rum, hos de flästa, som antaga den, endast blifva ett slags fördom, enär man icke förstår eller frågar efter dess förnuftiga grunder. Och icke blott detta utan, för det fjärde, åsikten själf kommer då i fara att gå förlorad eller blifva maktlös och beröfvad sitt lifgifvande inflytande på karaktär och handlingssätt; dogmen öfvergår till en rent yttre bekännelse, som icke förmår värka något godt, utan endast hindrar en värklig och innerlig öfvertygelse att växa upp ur förnuft eller personlig erfarenhet.

[12.](#) I brevet till Filemon.

Öfvers.

[13.](#) Själfplågeri, späkning.

Öfvers.

[14.](#) Muhamedanernas bibel. Se Verdandis småskr. n:o 3, *Herman Almkvist*, Koranen.

Öfvers.

5. Slutord till dem, som visserligen medgifva yttrandefrihet, men blott om den användes på ett hofsamt och ärligt sätt.

Innan vi lämna frågan om tankefriheten, torde det vara lämpligt att fästa något afseende vid dem, som visserligen medgifva, att uttalandet af hvilken mening som hälst bör tillåtas, men endast på det villkor, att det sker på ett hofsamt sätt, och att gränserna för ett ärligt meningsutbyte icke öfverskridas.

Mycket kunde sägas om omöjligheten af att bestämma, hvar dessa gränser i så fall borde dragas. Ty om det afgörande härvid vore, att de, hvilkas mening man anfäller, anse sig förnärmade, så visar, som jag tror, erfarenheten, att detta äger rum, så ofta anfallet är kraftfullt och värksamt, och att hvarje motståndare, som anfäller dem häftigt, och hvilken de hafva svårt att bemöta, synes dem vara en oförsynt motståndare, i synnerhet om han visar värme för sin sak. Men ehuru denna anmärkning är mycket viktig i praktiskt afseende, går den helt och hållet upp uti ett annat, mycket viktigare inkast. Det sätt, hvarpå en åsikt förfäktas, kan utan tvifvel, äfven om åsikten är sann, vara mycket *klandervärdt* och må i så fall med rätta strängt tadlas. Men de viktigaste öfverträdelserna i detta afseende äro af den beskaffenhet, att det är nästan omöjligt att leda dem i bevis annat än då någon tillfälligtvis själf förräder sig. De svåraste felen äro sofistisk bevisning, undanhållande af fakta och skäl, förvrängning af sakförhållanden eller misstyding af den motsatta åsikten. Men allt detta utföres, äfven i sin svåraste form, så ofantligt ofta i fullkomligt god tro af personer, hvilka icke anses såsom okunniga eller oskickliga, att det sällan är möjligt att på tillräckliga grunder med godt samvete stämpla en dylik falsk framställning såsom ens *moraliskt* straffvärd; och ännu mindre bör *lagen* blanda sig uti detta slags polemiska förseelser.

Hvad åter angår det, som vanligtvis förstås med oförsynt diskussion, nämligen skymford, sarkasmer, personliga förolämpningar och dylikt, så skulle aflysandet af dessa vapen förtjäna mera sympati, om man någonsin föresloge att förbjuda dem *lika mycket på båda sidor*. Men hvad man önskar är endast att inskränka deras användning mot den härskande meningen. Gent emot minoritetens mening åter kunna de icke blott användas utan allmänt ogillande, utan förskaffa i allmänhet den, som nyttjar dem, beröm för redligt nit och rättmätig förtrytelse. Och dock, hvilken skada deras användande än må medföra, är den störst, när de brukas emot den jämförelsevis försvarslöse; och hvilken den oberättigade fördel än må vara, som kan dragas af detta sätt att förfäktas en åsikt, tillfaller den nästan uteslutande de härskande meningarna. Den svåraste oförrätt af detta slag, som kan begås under en meningsstrid, är att bränmärka den, som försvarar den motsatta åsikten, såsom en dålig och omoralisk människa. För tillvitelser af detta slag äro särskilt de utsatta, som hysa en misshaglig åsikt. Ty de äro i allmänhet få till antalet och hafva obetydligt inflytande, och ingen annan än de själfva är synnerligen inträdd af att se till, att rättvisa göres *dem*. Men det ligger i sakens natur, att bruket af detta vapen är förnekat dem, som anfälla en härskande åsikt; ty de kunna aldrig använda det utan att skada sig själfva och, äfven om de kunde det, skulle de därigenom endast försämra sin sak. I allmänhet kunna aldrig meningar, som äro motsatta de allmänt antagna, göra sig hörda med mindre än att de uttryckas i utsökt hofsamma ordalag och med det mäst sorgfälliga undvikande af onödiga förnärmelser; och från denna regel kunna de knappast någonsin ens i ringa mån afvika utan att förlora mark. Däremot afskräcker ett obegränsat tadel från den härskande meningens sida på ett mycket värksamt sätt personer från att antaga afvikande åsikter och lyssna till dem, som framställa sådana. I sanningens och rättvisans inträse vore det därför af långt mera vikt att inskränka det senare användandet af nedsättande ordalag än det förra. Om man vore nödsakad att välja, så vore det t. ex. mycket viktigare att förhindra sårande angrepp mot otron än mot religionen. Men det ligger i öppen dag, att *lag* och *myndigheter* icke böra göra några som hälst inskränkningar å någondera sidan. Den *allmänna meningen* däremot borde uttala sin dom efter omständigheterna i hvarje särskilt fall; så att den ogillar hvar och en, *hvilkendera sidan han än må tillhöra*, som i sitt uppträdande brister i ärlighet eller ådagalägger illvilja, skenhelighet eller ofördragsamhet och efter förtjänst hedrar en hvar, han må hysa hvilken åsikt som hälst, som har nog lugn att inse och nog heder att erkänna hvad hans motståndare och deras meningar i verkligheten äro, utan att öfverdrifva något till deras skada och utan att undanhålla något, som talar eller kan anses tala till deras fördel. Häri består den offentliga diskussionens sanna moral; och om den också ofta kränkes, så gläder jag mig likväl åt den tanken, att många finnas, som till stor utsträckning iakttaga den, och ännu flere, som samvetsgrant sträfva att närma sig densamma.

TRANSCRIBER'S NOTES

1. On p. [3](#) corrected vilkor to villkor.
2. On p. [28](#) corrected ettera to ettdera.
3. Silently corrected simple typographical errors.
4. Retained anachronistic and non-standard spellings as printed.

*** END OF THE PROJECT GUTENBERG EBOOK OM TANKE- OCH YTTRANDEFRIHET ***

Updated editions will replace the previous one—the old editions will be renamed.

Creating the works from print editions not protected by U.S. copyright law means that no one owns a United States copyright in these works, so the Foundation (and you!) can copy and distribute it in the United States without permission and without paying copyright royalties. Special rules, set forth in the General Terms of Use part of this license, apply to copying and distributing Project Gutenberg™ electronic works to protect the PROJECT GUTENBERG™ concept and trademark. Project Gutenberg is a registered trademark, and may not be used if you charge for an eBook, except by following the terms of the trademark license, including paying royalties for use of the Project Gutenberg trademark. If you do not charge anything for copies of this eBook, complying with the trademark license is very easy. You may use this eBook for nearly any purpose such as creation of derivative works, reports, performances and research. Project Gutenberg eBooks may be modified and printed and given away—you may do practically ANYTHING in the United States with eBooks not protected by U.S. copyright law. Redistribution is subject to the trademark license, especially commercial redistribution.

START: FULL LICENSE THE FULL PROJECT GUTENBERG LICENSE PLEASE READ THIS BEFORE YOU DISTRIBUTE OR USE THIS WORK

To protect the Project Gutenberg™ mission of promoting the free distribution of electronic works, by using or distributing this work (or any other work associated in any way with the phrase “Project Gutenberg”), you agree to comply with all the terms of the Full Project Gutenberg™ License available with this file or online at www.gutenberg.org/license.

Section 1. General Terms of Use and Redistributing Project Gutenberg™ electronic works

1.A. By reading or using any part of this Project Gutenberg™ electronic work, you indicate that you have read, understand, agree to and accept all the terms of this license and intellectual property (trademark/copyright) agreement. If you do not agree to abide by all the terms of this agreement, you must cease using and return or destroy all copies of Project Gutenberg™ electronic works in your possession. If you paid a fee for obtaining a copy of or access to a Project Gutenberg™ electronic work and you do not agree to be bound by the terms of this agreement, you may obtain a refund from the person or entity to whom you paid the fee as set forth in paragraph 1.E.8.

1.B. “Project Gutenberg” is a registered trademark. It may only be used on or associated in any way with an electronic work by people who agree to be bound by the terms of this agreement. There are a few things that you can do with most Project Gutenberg™ electronic works even without complying with the full terms of this agreement. See paragraph 1.C below. There are a lot of things you can do with Project Gutenberg™ electronic works if you follow the terms of this agreement and help preserve free future access to Project Gutenberg™ electronic works. See paragraph 1.E below.

1.C. The Project Gutenberg Literary Archive Foundation (“the Foundation” or PGLAF), owns a compilation copyright in the collection of Project Gutenberg™ electronic works. Nearly all the individual works in the collection are in the public domain in the United States. If an individual work is unprotected by copyright law in the United States and you are located in the United States, we do not claim a right to prevent you from copying, distributing, performing, displaying or creating derivative works based on the work as long as all references to Project Gutenberg are removed. Of course, we hope that you will support the Project Gutenberg™ mission of promoting free access to electronic works by freely sharing Project Gutenberg™ works in compliance with the terms of this agreement for keeping the Project Gutenberg™ name associated with the work. You can easily comply with the terms of this agreement by keeping this work in the same format with its attached full Project Gutenberg™ License when you share it without charge with others.

1.D. The copyright laws of the place where you are located also govern what you can do with this work. Copyright laws in most countries are in a constant state of change. If you are outside the United States, check the laws of your country in addition to the terms of this agreement before downloading, copying, displaying, performing, distributing or creating derivative works based on this work or any other Project Gutenberg™ work. The Foundation makes no

representations concerning the copyright status of any work in any country other than the United States.

1.E. Unless you have removed all references to Project Gutenberg:

1.E.1. The following sentence, with active links to, or other immediate access to, the full Project Gutenberg™ License must appear prominently whenever any copy of a Project Gutenberg™ work (any work on which the phrase “Project Gutenberg” appears, or with which the phrase “Project Gutenberg” is associated) is accessed, displayed, performed, viewed, copied or distributed:

This eBook is for the use of anyone anywhere in the United States and most other parts of the world at no cost and with almost no restrictions whatsoever. You may copy it, give it away or re-use it under the terms of the Project Gutenberg License included with this eBook or online at www.gutenberg.org. If you are not located in the United States, you will have to check the laws of the country where you are located before using this eBook.

1.E.2. If an individual Project Gutenberg™ electronic work is derived from texts not protected by U.S. copyright law (does not contain a notice indicating that it is posted with permission of the copyright holder), the work can be copied and distributed to anyone in the United States without paying any fees or charges. If you are redistributing or providing access to a work with the phrase “Project Gutenberg” associated with or appearing on the work, you must comply either with the requirements of paragraphs 1.E.1 through 1.E.7 or obtain permission for the use of the work and the Project Gutenberg™ trademark as set forth in paragraphs 1.E.8 or 1.E.9.

1.E.3. If an individual Project Gutenberg™ electronic work is posted with the permission of the copyright holder, your use and distribution must comply with both paragraphs 1.E.1 through 1.E.7 and any additional terms imposed by the copyright holder. Additional terms will be linked to the Project Gutenberg™ License for all works posted with the permission of the copyright holder found at the beginning of this work.

1.E.4. Do not unlink or detach or remove the full Project Gutenberg™ License terms from this work, or any files containing a part of this work or any other work associated with Project Gutenberg™.

1.E.5. Do not copy, display, perform, distribute or redistribute this electronic work, or any part of this electronic work, without prominently displaying the sentence set forth in paragraph 1.E.1 with active links or immediate access to the full terms of the Project Gutenberg™ License.

1.E.6. You may convert to and distribute this work in any binary, compressed, marked up, nonproprietary or proprietary form, including any word processing or hypertext form. However, if you provide access to or distribute copies of a Project Gutenberg™ work in a format other than “Plain Vanilla ASCII” or other format used in the official version posted on the official Project Gutenberg™ website (www.gutenberg.org), you must, at no additional cost, fee or expense to the user, provide a copy, a means of exporting a copy, or a means of obtaining a copy upon request, of the work in its original “Plain Vanilla ASCII” or other form. Any alternate format must include the full Project Gutenberg™ License as specified in paragraph 1.E.1.

1.E.7. Do not charge a fee for access to, viewing, displaying, performing, copying or distributing any Project Gutenberg™ works unless you comply with paragraph 1.E.8 or 1.E.9.

1.E.8. You may charge a reasonable fee for copies of or providing access to or distributing Project Gutenberg™ electronic works provided that:

- You pay a royalty fee of 20% of the gross profits you derive from the use of Project Gutenberg™ works calculated using the method you already use to calculate your applicable taxes. The fee is owed to the owner of the Project Gutenberg™ trademark, but he has agreed to donate royalties under this paragraph to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation. Royalty payments must be paid within 60 days following each date on which you prepare (or are legally required to prepare) your periodic tax returns. Royalty payments should be clearly marked as such and sent to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation at the address specified in Section 4, “Information about donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation.”
- You provide a full refund of any money paid by a user who notifies you in writing (or by e-mail) within 30 days of receipt that s/he does not agree to the terms of the full Project Gutenberg™ License. You must require such a user to return or destroy all copies of the works possessed in a physical medium and discontinue all use of and all access to other copies of Project Gutenberg™ works.
- You provide, in accordance with paragraph 1.F.3, a full refund of any money paid for a work or a replacement copy, if a defect in the electronic work is discovered and reported to you within 90 days of receipt of the work.
- You comply with all other terms of this agreement for free distribution of Project Gutenberg™ works.

1.E.9. If you wish to charge a fee or distribute a Project Gutenberg™ electronic work or group of works on different terms than are set forth in this agreement, you must obtain permission in writing from the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, the manager of the Project Gutenberg™ trademark. Contact the Foundation as set forth in Section 3 below.

1.F.

1.F.1. Project Gutenberg volunteers and employees expend considerable effort to identify, do copyright research on, transcribe and proofread works not protected by U.S. copyright law in creating the Project Gutenberg™ collection. Despite these efforts, Project Gutenberg™ electronic works, and the medium on which they may be stored, may contain “Defects,” such as, but not limited to, incomplete, inaccurate or corrupt data, transcription errors, a copyright or other intellectual property infringement, a defective or damaged disk or other medium, a computer virus, or computer codes that damage or cannot be read by your equipment.

1.F.2. LIMITED WARRANTY, DISCLAIMER OF DAMAGES - Except for the “Right of Replacement or Refund” described in paragraph 1.F.3, the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, the owner of the Project Gutenberg™ trademark, and any other party distributing a Project Gutenberg™ electronic work under this agreement, disclaim all liability to you for damages, costs and expenses, including legal fees. YOU AGREE THAT YOU HAVE NO REMEDIES FOR NEGLIGENCE, STRICT LIABILITY, BREACH OF WARRANTY OR BREACH OF CONTRACT EXCEPT THOSE PROVIDED IN PARAGRAPH 1.F.3. YOU AGREE THAT THE FOUNDATION, THE TRADEMARK OWNER, AND ANY DISTRIBUTOR UNDER THIS AGREEMENT WILL NOT BE LIABLE TO YOU FOR ACTUAL, DIRECT, INDIRECT, CONSEQUENTIAL, PUNITIVE OR INCIDENTAL DAMAGES EVEN IF YOU GIVE NOTICE OF THE POSSIBILITY OF SUCH DAMAGE.

1.F.3. LIMITED RIGHT OF REPLACEMENT OR REFUND - If you discover a defect in this electronic work within 90 days of receiving it, you can receive a refund of the money (if any) you paid for it by sending a written explanation to the person you received the work from. If you received the work on a physical medium, you must return the medium with your written explanation. The person or entity that provided you with the defective work may elect to provide a replacement copy in lieu of a refund. If you received the work electronically, the person or entity providing it to you may choose to give you a second opportunity to receive the work electronically in lieu of a refund. If the second copy is also defective, you may demand a refund in writing without further opportunities to fix the problem.

1.F.4. Except for the limited right of replacement or refund set forth in paragraph 1.F.3, this work is provided to you ‘AS-IS’, WITH NO OTHER WARRANTIES OF ANY KIND, EXPRESS OR IMPLIED, INCLUDING BUT NOT LIMITED TO WARRANTIES OF MERCHANTABILITY OR FITNESS FOR ANY PURPOSE.

1.F.5. Some states do not allow disclaimers of certain implied warranties or the exclusion or limitation of certain types of damages. If any disclaimer or limitation set forth in this agreement violates the law of the state applicable to this agreement, the agreement shall be interpreted to make the maximum disclaimer or limitation permitted by the applicable state law. The invalidity or unenforceability of any provision of this agreement shall not void the remaining provisions.

1.F.6. INDEMNITY - You agree to indemnify and hold the Foundation, the trademark owner, any agent or employee of the Foundation, anyone providing copies of Project Gutenberg™ electronic works in accordance with this agreement, and any volunteers associated with the production, promotion and distribution of Project Gutenberg™ electronic works, harmless from all liability, costs and expenses, including legal fees, that arise directly or indirectly from any of the following which you do or cause to occur: (a) distribution of this or any Project Gutenberg™ work, (b) alteration, modification, or additions or deletions to any Project Gutenberg™ work, and (c) any Defect you cause.

Section 2. Information about the Mission of Project Gutenberg™

Project Gutenberg™ is synonymous with the free distribution of electronic works in formats readable by the widest variety of computers including obsolete, old, middle-aged and new computers. It exists because of the efforts of hundreds of volunteers and donations from people in all walks of life.

Volunteers and financial support to provide volunteers with the assistance they need are critical to reaching Project Gutenberg™’s goals and ensuring that the Project Gutenberg™ collection will remain freely available for generations to come. In 2001, the Project Gutenberg Literary Archive Foundation was created to provide a secure and permanent future for Project Gutenberg™ and future generations. To learn more about the Project Gutenberg Literary Archive Foundation and how your efforts and donations can help, see Sections 3 and 4 and the Foundation information page at www.gutenberg.org.

Section 3. Information about the Project Gutenberg Literary Archive Foundation

The Project Gutenberg Literary Archive Foundation is a non-profit 501(c)(3) educational

corporation organized under the laws of the state of Mississippi and granted tax exempt status by the Internal Revenue Service. The Foundation's EIN or federal tax identification number is 64-6221541. Contributions to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation are tax deductible to the full extent permitted by U.S. federal laws and your state's laws.

The Foundation's business office is located at 809 North 1500 West, Salt Lake City, UT 84116, (801) 596-1887. Email contact links and up to date contact information can be found at the Foundation's website and official page at www.gutenberg.org/contact

Section 4. Information about Donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation

Project Gutenberg™ depends upon and cannot survive without widespread public support and donations to carry out its mission of increasing the number of public domain and licensed works that can be freely distributed in machine-readable form accessible by the widest array of equipment including outdated equipment. Many small donations (\$1 to \$5,000) are particularly important to maintaining tax exempt status with the IRS.

The Foundation is committed to complying with the laws regulating charities and charitable donations in all 50 states of the United States. Compliance requirements are not uniform and it takes a considerable effort, much paperwork and many fees to meet and keep up with these requirements. We do not solicit donations in locations where we have not received written confirmation of compliance. To SEND DONATIONS or determine the status of compliance for any particular state visit www.gutenberg.org/donate.

While we cannot and do not solicit contributions from states where we have not met the solicitation requirements, we know of no prohibition against accepting unsolicited donations from donors in such states who approach us with offers to donate.

International donations are gratefully accepted, but we cannot make any statements concerning tax treatment of donations received from outside the United States. U.S. laws alone swamp our small staff.

Please check the Project Gutenberg web pages for current donation methods and addresses. Donations are accepted in a number of other ways including checks, online payments and credit card donations. To donate, please visit: www.gutenberg.org/donate

Section 5. General Information About Project Gutenberg™ electronic works

Professor Michael S. Hart was the originator of the Project Gutenberg™ concept of a library of electronic works that could be freely shared with anyone. For forty years, he produced and distributed Project Gutenberg™ eBooks with only a loose network of volunteer support.

Project Gutenberg™ eBooks are often created from several printed editions, all of which are confirmed as not protected by copyright in the U.S. unless a copyright notice is included. Thus, we do not necessarily keep eBooks in compliance with any particular paper edition.

Most people start at our website which has the main PG search facility: www.gutenberg.org.

This website includes information about Project Gutenberg™, including how to make donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, how to help produce our new eBooks, and how to subscribe to our email newsletter to hear about new eBooks.